

ШЫН

№ 95
(17739)

2009 чылдың
август 25,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Петр МОРОЗОВ,
ТР-ниң өөредилге болгаш
аныяктар политиказының
сайыды

АЖЫЛЫВЫСТЫҢ КОЛ ӨЗЭЭ — ӨӨРЕДИЛГЕ

● Башкыларның август чөвүлел хуралдарына уткуштур

ТР-ниң Өөредилге болгаш аныяктар политиказының яамызының ажилдарының угланышкынынары хөй-даа бол, эң-не кол өзээ өөредилге дээрзи билдингир болгай. Өөредилге — дээди, ортумак тускай болгаш профессионал.

Тыва Республикада чаңгыс-ла дээди өөредилге чери бар — ТКУ. Амгы үениң гуманитарлыг академиязы база бар харын, ынчалза-даа ол чылда чүгле 60 кижини доостуруп үндүрүп турар. Ол эвээш дээрзин чугаалаан-даа ажыы чок. ТКУ-нуң доостуруп үндүрүп турар профессионалдары аайы-биле тускай эртемниглер ажылды тып ап турар, ынчалза-даа күш-ажыл рыногу олар-биле шуут долган. ТКУ школа доозукчуларының сонургалының аайы-биле оларның чедип алыскап турары мергежилдер-биле хандырып шыдавайн турар. Ынчангаш доозукчулар республикадан дашкаар өөренип чоруп турарының ужуру ында.

Россияның аңгы-аңгы дээди өөредилге черлеринде амгы үеде 6 муң ажыг студенттер профессия чедип алыры-биле өөренип турар. Тускай сорулгалыг олуттарже шуптузу кирбези билдингир, ынчангаш чамдыктары боттары кирип ап турар. Новосибирскиниң медицина университети бо чылын Тывадан 22 абитуриентини хүлээп алган. Эки чүве чүл дээрже, бо чылын школа доозукчулары боттары уг-шин тыва бергени. Боттарының чаңгыс аай күрүне экзаменнериниң түңнелдери-биле кайыже өөренип кирерил деп айтырыгны шиитпирлеп шыдапканнар. Онгу класска өөренип тургаш-ла, олар кайнаар өөренирин шилип ап, ук мергежилге белеткенип эгелей бээр. Профильдиг өөредилгениң түңнели көстүп келгени бо-дур. Чаңгыс аай күрүне экзаменнери бо чылын кижини бүрүзүгү шыңгыы шылгалда болган. 4000 школа доозукчуларындан 30 кижини аттестат ап шыдаваан, чүге дизе орус дыл болгаш математи-

кага багай түңнелдерлиг болган, ол дээрже ыяап-ла дужаар ужурлуг эртемнер ышкажыл.

Орус дылдың өөредилгезин күштелдирери чугула. Бо айтырыгны бистиң яамы кезээде бирги чергенин кылдыр көрүп келген, ол хиреде-ле ам-даа чедир ажылдаар болуп турарыыс бо-дур. Чазак Даргазы база ол дугайында чугаалап, кичээнгеини углап турар. Эрткен чыл-биле деңнээрже, орус дылда уругларның билин 25 деңнелде

бедээн-даа бол, хөй уругларга, ылаңгыя көдээниң доозукчуларына дээди өөредилге черлеринче киреринге болгаш аңаа улаштыр өөрениринге орус дылды кошкак билири улуг моондак болуп турар. Өөреникчилерин ном номчуруу эвээжээн. Ынчалза-даа өске талазында литературага чаңгыс аай күрүне экзаменнериниң программасынче бөгүн уругга дыка нарын чогаалдарны сүмелеп кириген. Олар аңаа чогаалдыг бижир апаарла болгай. Ахматова, Пастернак дээн ышкаш чогаалчылар оон мурнунда программаже кирбейн турган болдур ийин. Ынчангаш бо бүгүнү билип алыры уругларга нарын болбайн канчаар. Ынчангаш бистер орус дыл болгаш литература башкыларының белеткелинче улуг кичээнгеини салыр бис. Көдээниң башкылары хоорай школаларына кээп, стажировканы ыяап-ла эртер ужурлуг. Хоорай школаларының орус дыл болгаш литература башкыларының кичээлдеринге олуржуп, методиктиг материалдары-биле таныжып, практика кырынга харылзажыр херек. Аргалыг-ла болза, орус дыл, литература кичээлдерин акцент чок арыг чугаалаар орус культураны эки билер кижилер башкылаары күзенчиг.

Мээң сайыттап турар яамым аныяктар политиказын база харыылап турар. Бо угланышкынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Аныяктар политиказын чорударына болгаш төлөвилелдер ажылдап кылырынга тускай эртемниглер херек база нормативтиг-хоойлужудулга баазазы. Мээң бодап турарым-биле ол аңгы структура болур болза таарымчалыг, тускай сорулгалыг, чүгле аныяктар-биле ханыладыр ажылдаар. Ындыг структураны тургузарының баазазы бар, бистиң яамының тускай эртемниглери нормативтиг-хоойлужудулга баазазыны ажылдап кылып каан, аңаа даянып ажылды эгелеп болур, шуут куруг

чер эвес ышкажыл. Оон-биле чергелештир кожуун, суму чагыргаларының баштыңнарындан аныяктар дээш кым тодаргай харыысалганы ап турарын негээр херек. Ынчан аныяктар-биле ажыл чогуур деңнелге кээп болур.

Республикада 14 хардан 30 харга чедир назылыгларның саны 104 муң. Школа назы четпээннер база бар, оон аңгыда 22 муң ажылчын аныяктар бар. Ынчангаш Аныяктар Чазан тургустувус. Оон баштыңына Москваның сан-хөө академиязының доозукчузу Каң-Демир Монгушту соңгаан. Кезек үе эртерге, мээң чанымга Аныяктар Чазандан аныяк өөредилге сайыды ажылдаар. Келир үениң кадрларын белеткээринге ол дыка таарымчалыг арга-дыр. Тыва Республиканың Чазан Аныяктар Чазанга улуу-биле идегеп турар.

Федералдыг антимонополия албанының түңнээни-биле 2006 чылдан 2009 чылга чедир республикада өөредилгениң ниити деңнели 26 пункт бедээн.

Чаңгыс 2008 чылда безин МХТ «Өөредилгениң» ачызында федералдыг төптен республика 138 миллион рубльди алган. Бо чылын 5 миллионну психологтуг медиктиг-педагогика төвү «Сайзырал» алган. 30 ниити билиг школаларының столуларынга дериг-херекселдерни садар бис. Школа назы четпээн уруглар албан черлеринге 500 муң рубльдиң 30 ойнаар модульдарын садар бис. Эге профессионал өөредилге албан черлеринге база дериг-херекселдерни садар бис, ылаңгыя даг мергежилдериниң талазы-биле угланышкыныг училищелерге. Кожууннар школаларының дериттингени ам безин чамдык хоорай школаларындан дээр. Шагаан-Арыгның бир дугаар, Кызыл-Мажалыктың бир дугаар, Самагалдайың ийи дугаар школаларында болгаш республика лицейинче «Макинтош» фирманың кайгамчык дөрт комплектилерин чоруттувус. Бо дөрт төпке республика школаларының башкыларын амгы үениң дериг-херекселдери-биле ажылдаарына өөредир бис. Төп бүрүзү типографиялыг, 6 компьютерлиг. Өөредилге шугумунга ажылдаарының бөгүн кол программаны — компьютер билин. Башкы чеже-даа эки ажылдап турар болза, бир эвес ол компьютер талазы-биле билиг чок болза, беш чыл болгаш-ла эртип турар аттестация комиссиязы башкының категориязын өстүрбес. Ол дээрже өөредилгени модернизаастаарының президент программасының кол негелдези-дир. Бөгүн электронуг дептерлер-биле ажылдаар херек.

Педагогтуң кол шылгалдазы дээрже-ле, оон өөреникчилерин чаңгыс аай күрүне экзаменнериниң

түңнели болур. Доозукчуларының дээди өөредилге черлеринче кирип ап турарының түңнели-биле башкының ажылын үнелээр. Аттестация дээрже квалификациязын бадыткаары-дыр. Аттестацияга Бүгү-российжи мониторингиниң түңнелдерин кириер. Бо чылдың дургузунда беш кожууннарның башкылары республика мониторингизин эрткен болгаш башкының кол шылгалдазы — чаңгыс аай күрүне экзаменнери.

Тергинин ажылдыг башкылар бар, оларның саны эвээш эвези өөрүнчүг. Башкының ажылындан оон акша-шалыңы, квалификация баллы дорту-биле хамааржыр.

Бөгүн республика школаларында чүгле информатика, физика башкылары чедиптес. Өске эртемнер талазы-биле башкылар четчир. ТКУ-нуң специалистери болгаш Саян артындан дээди өөредилге черлериниң доозукчуларын хүлээп ап тур бис, ам хостуг олут чок.

Училище, техникум доосканнар бо-ла ажылдаар ажыл тыппайн баар. Ынчангаш профессионал училищелерде белеткеп турар профессионалдарны долузу-биле эде көөр ажыл чоруп турар. Бүгү угланышкынынар талазы-биле специалистерни белеткеп турар бис, ынчалза-даа күш-ажыл рыногунда оларның саны четчир болгаш артар. Профессионалдарның хереглети-нип турар, хереглеттинмейн турарына хамаарыштыр мониторинг эртип турар. Ынчангаш специалистер херек бүдүрүлгелерге даянып, ортумак звенонун тускай эртемниглерин белеткээр бис. Инвесторлар-биле ажылды яамы шадала эгелей берген. Енисей үлетпүр компаниязы, «Лунсин», «Норникель»-биле дугуржулгалар тургустунган. Квалификастан кадрларны белеткээр талазы-биле дугуржулгаларда ат салдырган. Профугланышкын школага-ла эгелээр ужурлуг болгаш өске эртемнерниң деңнелинге уругларны сайгарлыкчы чорукка өөредир херек.

Каш-ла хонгаш өөредилге эгелээр, ынчангаш өг-бүлелер ажы-төлүн школаже белеткээринче бүгү кичээнгеини угландырап ужурлуг. Сентябрь 1-де өөреникчи бүрүзү бодунун байырлалына кирип, школаже кээп, эш-өөрү-биле байырлазын. Бо улуг сорулганы аңгы-аңгы деңнелде чорудуп турар, ынчалза-даа уругларның идегелдиг өңүү — класс башкызы өөреникчи бүрүзү школага үе-шаанда келзин дээш, бүгү күжүн, сагыш-сеткилин бээр ужурлуг.

Чаа өөредилге чылы-биле эргим башкыларга байыр чедирбишаан, бүгү-ле чүүлдерге чедиинкинерни күзедим.

Солун
парлаттынып турда...

ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫНДА — СОЦИАЛ- ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕ

Сибирь федералдыг округтун социал-экономиктиг хөгжүлдизинге хамаарышкан хурал дүүн Улан-Удэ хоорайга эрткен. Оон ажылын РФ-тиң Президентизи Д.Медведев удуртуп эрттирген. Ук хуралга Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизиниң дугайында илеткелди кылган.

Август 25-те Россияның Чазаның оралакчы даргазы Виктор Зубковтун удуртулгазы-биле 2010-2012 чылдарда бюджеттер аразының харылзааларын тургузарының дугайында чугааны сайгарар.

ТӨП КАНАЛДА — ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫЛАР

«Россия» каналда «Вести в субботу» программаның автору Сергей Брилев Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээнинден бээр 70 чылынга уткуштур ыдыктыг дайынга Тываның киржилгезиниң дугайында тускай дамчыдылганы белеткеп турар. Сураглыг тележурналист август 21-де Тывага чедип келгеш, Тываның төп күрүне архивинге ажылдап, Тываның Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол-биле ужуражып, төөгүлүг черлерге чедип, тыва эки турачы эскадронун дайынчызы Вера Байлактын малчын турлаанга четкен.

Ада-чурттуң Улуг дайынында аъттанган 266 эки турачылардан Вера Чүлдумовна Байлак бо хүнерде кара чааскаан арткан фронтучу. 84 харлыг фронтучу Москвадан келген журналистниң сонургаан айтырыгларына харыылап, национал аъш-чемин сонургаткан.

Тыва дугайында репортаж сентябрь 5-те «Вести в субботу» программга 20.00 шакта эгелээр.

САДЫГ-СААРЫЛГА ЭРГИЛДЕЗИ КУДУЛААН

Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрже, Тываның иштики садыг-саарылга эргилдези 795 муң америк долларга азы 2,5 катап кызырлып, 530 муң доллар болган. Бараның үндүр саары 5,6 катап азы 295,5 муң доллар болган болза, үндүр сатканы 4366 муң доллар болган.

Садыг-саарылга эргилдезиниң кудулаанының кол чылдагааны — бүгү делегейде калбарган экономиктиг кризистин Моолдун экономиказына салдарындан болуп турар.

Чазактың парлалга
албанындан.

Уругларның дыштанылгасы

ЧАЛГААРААР ЧАЙ ЧОК...

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының өг-бүле, ажы-төл болгаш дүрген социал дуза албанының килдис ажилдакчылары уругларның чайгы дыштанылга лагерлеринге удаа-дараа чедип, оларның амыдырап-чурттаар болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдал тургустунган бе дээрзин хынап турар. Июль төнчүзүнде олар Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Таңды, Чеди-Хөл кожууннарның девискээрлеринде турар уруглар лагерлеринге чедип, ында байдал-биле танышкан. Бистиң корреспондентивис үстүнде адаттынган килдистиң башкарыкчы специализи У.М.Куулар-биле ужурашкаш, сургакчылаашкынның түңнелдеринге хамаарыштыр чугааны кылган. Ону номчукчуларга сонургааттывыс.

— Урана Маадыр-ооловна, уругларның чайгы дыштанылга лагерлеринге баргаш, хамыкты мурнай чүңү сонургаар-дыр силер?

— Документилер хыналдазы чугула айтырыгларның бирээзи, ынчалза-даа чеде бээривиске-ле, кымны мурнай уруглар сонургап халчып келир чорду, ынчангаш кымны-даа мурнай олар-биле чугаалажыр-дыр бис. Кандыг амыдырап-чурттап тур силер, чалгааравайн тур силер бе, аштап-туревейн тур силер бе дээш-ле, айтырыглар ала-чайгаар салдынар. Уруглар база ажыгы-биле саат чокка харыылаарлар.

— Шынап-ла, арай деп-ле уругларга чеде берген улус — ада-иелер, төрелдер-даа дижи, бир-ле дугаарында сонургаар айтырыглары ол ышкажыл. Ынчангаш бистиң солуннуң номчукчулары дээр-ге-ле, уругларның ада-иелери, дөргүл-төрелдери, башкылары болгай. Чайгы үеде оларның дыштанылгасы кандыг эртип турары оларга сонурганчыг, ол дээш сагышсырап-даа чоруурлар. Эвээш эвес акша-тегерикти чарыгдап тургаш, дыштандырып чорудуптарга, ында байдалы та кандыг бооп турар деп сагыш човап артарлар. Бистиң интервьюустан олар байдалды билип ап, келир чылын кайы лагерже ажы-төлүн дыштандырып чорутса экил дээрзин шилип ап, шийтпирлээр болгай. Оларга чүңү чугаалаксаар-дыр силер, Урана Маадыр-ооловна?

— Ада-иелер бо айтырыгже эмин эрттир сагыш човап, дүвүревезин чугаалап каайн, чүге дизе уругларның чайгы дыштанылга айтырынын бо чылын ТР-ниң Чазак деңгелинде тургускан. ТР-ниң Чазанда тургустунган ведомстволар аразының комиссиязы, ында тускай штаб уругларның чайгы дыштанылгасын чогуур деңгелге организаастаар талазы-биле бүгү хемчеглерни ап чорудуп турар. Бо айтырыгны шийтпирлээринге киришкенин турар албан черлери чок деп болур. Акшаландырышкын эрткен чыл-биле деңгээрге, 2009 чылда он миллион рубль хөй болган.

— Уруглар боттары чүңү чугаалаар-дыр?

— «Аштап-суксап тур мен» дээн чаңгыс-даа уругнуң чугаазын дыңнадывыс. Шупту тодуг-догаа, солун дыштанып тур бис дээр чорду. Бодувус караавыс-биле көргөш, оларга бүзүредивис.

— Уругларның чайгы дыштанылга лагерлеринге ажилдаар кылдыр тускай белеткел эрткен башкыларның хөй кезин ол ажилче үнмейн барган деп турары шын бе?

— Янзы-бүрү чылдаганнарлыг болганыдан белеткел эрткен башкыларның чамдызы чайын ажилдап шыдавайн барган-даа бол, бо чылын чайгы лагерлерде

эр башкылар хөй болганы өөрүнчүг, чүге дизе юридиктиг дээди өөредилге черлериниң студентилери курс ажилдары бижиринге белеткенип турар болгаш, амыдыралчы, херек кырында фактыларны көрүп, билип алыры-биле чайын уруглар-биле ажилдаар күзелдин боттары илереткеш, күзелдин-биле ажилдап турар чорду. Оон ачызында-ла боор, ол-бо лагерлерге чурум үрээшкениннери болган деп чүве черле дыңнадывыс.

— Эмчи хандырылгасы-биле байдал кандыгыл?

— Эмчилер бар, уругларның кадыын контролда алган ажилдап турарлар. Ынчалза-даа медицина дериг-херекселдери, аппаратура-лар-биле хандырылга арай кошкак. Келир чайын бо айтырыгны бирги чергенин кылдыр тургузары чугула, чүге дизе салдынып турар сорулгавыс ындыг — уруглар чайын чүгле дыштаныр эвес, а кадыын быжыглап алыр аргалыг болур ужурлуг.

— Чамдык лагерлер үезинде ажиттынмайн, озалдап ажилдап эгелеп турган таварылгалар бар деп дыңнадывыс, оон чылдагааны чүде болуп турарыл?

— Орук аргыштырылгасы берге болуп турган таварылгалар бар. Ынчалза-даа бо чылын Сүт-Хөлдүн «Чечектиг» уруглар лагеринин оруун орук машина-техникаларының ачызында деңгей-дескилей тырткылап каан чорду. Чамдык черлерде суг айтыры нарыыдап турган, ол база шийтпирлеттинген. Ам чүгле документация айтыры саадаашкыннары тургузуп турар-дыр. Ынчангаш келир чылын чүңү-даа мурнай бо айтырыгны хыналдага алыр болза эки. Кайы-бир документ, азы справка негей бээривиске, «ам бижип бээли» дээр-дир, ужуру болза ол бүгүнү шагда-ла бижээн, белеткеп алган турар ужурлуг.

— Четкен лагерлеринерге хамаарыштыр тодаргай чугаалап көрүңерем, Урана Маадыр-ооловна?

— Чөөн-Хемчик кожуунга чорааш, кадыкшылга-спорт лагери «Чаламаны» аажок сонургады-выс. Ында 30 уруг дыштанып турар болду. Өвүр ажар орукта, аажок каас-чараш чурумалдыг черде ак-ак өглер тип каан. Бир өгдө оолдар, өскезинде уруглар чурттап турар. Ийи улуг майгын база бар. Кухня, столоваязы ыяш бажыңгыштарда. Спорт шөлчүгежинде оюн-тоглаа үзүлбес. Башкылар, ажилчынар майгыннарда чурттап турар. Агаарның арыг, чаагайын чүңү дээр! Дыштанып турар уруглар ында тускай кыдыраашта боттарының санал-оналдарын, күзелдерин илереди, демдеглел бижиктерин кылып турар. «Бо лагерге ам-даа дыштаныксаар-дыр мен» дээн бижиктер-ле хөй. Оон-на шупту чүве билдине бээр ышкажыл.

«Буянныг» кадыкшылга-спорт лагери бир ээлчегде-ле 45 уругларны дыштандырып турар. «Шуралгак» кадыкшылга лагеринде 78

уруг бар чорду. Эт-сеп, дериг-херекселдер-биле долу четчетинген. Аыш-чеми-даа кладовка долу. Чаа көжүртүнүп турар болгаш ногаа, эм аймаа-биле хандырылга арай чедишпес, ынчалза-даа «ам даарта эккээр» деп тайылбырладылар.

Сүт-Хөлдө «Чечектиг» дыка аянныг, чараш чайлаг черде турар. Оон мурнунда оруу багай турган, ам оруун идип каан, аргыжылга таарымчалыг апарган. Документация шупту бар. Лагерь девискээрин херимнеп каан. Наадымга белеткенип, ынчан аажок чай чок турар болдулар. Улуг стэнд белеткээн турлар. Наадым хурежинге киржири-биле Мерген Монгушту башкызы белеткеп турар болду. «Сүбедей» спорткомплекзинге («Гуманный» организастан) республика чергелиг оолдар хурежинге Мерген Монгуш шүүлген, ынчангаш аныяк мөгезинге сүт-хөлчүлөр бүзүрөп, келир үеде езулуг мөгө оон үнер деп манап турар.

Таңды, Чеди-Хөл кожууннарда «Металлург», «Байлак», «Чагытай» лагерлеринде колдуунда амыдырал байдалы чединмес өг-бүлелериниң ажы-төлдери, берге кижизидилгелер уруглар дыштанып турар. Социал-реабилитация төвү чурттакчы бажыңнарны кезип чорааш, ындыг өг-бүлелерни илереди, уругларның даңзыын тургускаш, боттары оларны лагерже эккеп дыштандырып турары, шынап-ла, буянныг үүле-херек деп бодаар мен. Идик-хеви чок уругларны херек идик-хеп, чоттунар аржыыл дээш ышкаш, бүгү-ле херек чүүлдер-биле хандырып, төп садып берген болуп турар.

— Хыналда үезинде силер кижизидилге ажылын база кичээңгерге ап чораан болгай силер, ол талазы-биле чүңү демдеглел болуп силер?

— Чаңгыс-даа хун анаа эртпейн турар-дыр дээрзин эскердивис. Кижизидилге ажылының планнарын, эрттирер хемчеглерин долу сценарийлерин сонургадывыс. Ол талазы-биле башкылар-даа, уруглар-даа чогадыкчы ажилдап турар дээрзинде чигзиниг чок. Ылаңгыя берге кижизидилгелер уруглар, оолдар бажыңыга, школазынга бодун эки көргүзүп шыдавайн турган талаларын маңаа көргүзүп, идепкейжи, сонургалдыын бадыткап, «мен база өскелерден дудак чок, чүңү-даа кылып шыдаар кижидир мен» деп боттарынга бүзүрелди чедип ап турары өөрүнчүг.

Уруглар «Аныяк журналист», «Юный репортер» бөлүмнерин сонургап, солун материалдарны боттары белеткеп, видеога тырттырып ап, көргүзүп турары солун. «Байлак» биле «Металлург» Республика Хүнүнүн байырлалына аажок белеткенип турганнар. Викторина, мөөрейлерни организаастап эрттиргеннер. Черле ынчаш бо лагерлерин караоке, ДВД, хөгжүмнүг төп дээн ышкаш амгы шагның дериг-херекселдери-биле хандырылгасы багай эвес. Видеокамера уругларның боттарыны-даа болза, лагериниң бүгү амыдыралын олар сонургал-биле тырттырып турар. Тыва киноларны база көрүп, ону сайгарып, ойнакчылары-биле ужуражылгаларны эрттирип турар.

— Уругларның чайгы дыштанылгасы дооступ турар. Оларның дыштанылгасы организаастыг болгаш солун эртсин дээш кызымаккай ажилдап турган бүгү башкыларга, ажилдакчыларга, ажилчынарга өөрүп четтиргенивистиң номчукчу ада-иелеривистиң өмүнээзинден илеретпес аргажок.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ
ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың апрель 29-та №114 Чарлыгыга өскерилгелерни кириериниң дугайында

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың апрель 29-та «Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның дугайында» №114 Чарлыгы-биле бадылаан Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның дугайында Дүрүмге дараа-зында өскерилгелерни кириер:

а) IV кезээңге:
- 13 пунктуга «ийи чыл» деп сөстү «бир чыл» деп сөс-биле солуур;
- 15 пунктунун абзазынга дараа-зында уткалыг немелдени кириер:
«- бо Дүрүмнүн 33 пунктузунда

тургускан бодунуң хүлээлгелерин доктаамал күүсетпейн келгенде»;
- төлеп чок чурумун көргүскенде»;

б) V кезээңин 22 пунктузунда «ниити үнүн санындан» деп сөстүн соонга дараазында сөстөрлиг немелдени кириер «Тыва Республиканың Чазаның Даргазы-биле дугуржур болгаш».

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден күштүг болуп кирер.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 23 №159

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чамдык чарлыктарына өскерилгелерни кириериниң дугайында

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг болуп турар хоойлужулгаларына дүүштүр Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын чурумчудар сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың декабрь 16-да «Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузар талазы-биле конкурсу эрттирериниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» №319 Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

а) 3.1 пунктуга «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эрге-дужаалдары» деп сөстү уштуп кааптар;

б) 3.1., 3.2. пункттарны дараа-зында уткалыг абзац-биле немээр; «Россия Федерациязының күрүне дылын билер, назыны 18 хар четкен, Россия Федерациязының өске-даа хамаатылары болгаш дээди бөлүктүн эрге-дужаалы «удуртукчулар» категориязының күрүнениң хамааты албанының эрге-дужаалына тургускан мергежилдин негелдезинге дүжүп турар»;

в) 5.1. пунктуга дараазында редакцияны кириер:
«5.1. Тыва Республиканың күрү-

не эрге-дужаалы — дээди профессионал билин, күрүнениң хамааты албанының кол эрге-дужаалдарына ийи чылдан эвээш эвес стажы азы мергежилинин талазы-биле ажил стажы беш чылдан эвээш эвес»;

г) 5.2. пунктуга «(күрүне албанының өске-даа хевирлери)» болгаш «назыны, чурум езуугаар 45 харга чедир» деп сөстөрни уштуп кааптар;

д) 5.3. пунктунун ийги абзазында «назыны 40 харга чедир» деп сөстү уштуп кааптар;

е) 13 пунктунун ийги абзазында «аас хевиринге» деп сөстү «аас болгаш бижимел хевирлеринге» деп сөстөр-биле солуур.

2. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың ноябрь 24-те «Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузар талазы-биле конкурсу эрттирериниң дугайында» №297 Чарлыгының 8 пунктунун он бирги абзазынга өскерилгелерни кириер, «күрүне дылы» деп сөстүн соонга «Россия Федерациязының» деп сөстөрлиг немелдени кириер.

3. Бо Чарлыкты «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 №162.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының структуразына өскерилгелер кириер дугайында

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының структуразын таарымчалыг болдурар сорулга-биле, «Тыва Республиканың Чазак Даргазының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрт кезээн удуртулга болдурган, доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2007 чылдың май 5-те №81 «Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының дугайында» Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер («Тувинская правда», 2007, май 15, июль 26, октябрь 2; 2008, февраль 5, апрель 15, сентябрь 16; 2009, февраль 17; «Шын», 2007, май 17; 2008, апрель 15, сентябрь 13; 2009, март 14);

1) Чарлыктын 2 пунктузунда «болгаш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының Удуртукчузунун оралакчызы» деп сөстөрни «Тыва Республиканың

Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу — Тыва Республиканың Чазак Даргазының контроль-аналитика эргелелиниң начальниги» деп сөстөр-биле солуур;

2) Структуразына: дараазында уткалыг чаа 4 пунктуну немээр:

«4. Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының Удуртукчузунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазак Даргазының контроль-аналитика эргелелиниң начальниги-1 ед.»;

10 пунктуга «8» саны «7» сан-биле солуур;

4-14 пункттарны 5-15 пункттар кылдыр санаар.

2. Бо Чарлык албан езуу-биле парлаан хүнүнден күш кирер.

Кызыл хоорай

2009 ч. август 14 №191

Тыва Республиканың Чазак Даргазының чамдык Чарлыктарына өскерилгелер кириер дугайында

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың амгы күштүг хоойлужулгаларына дүүштүр Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын кириер сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының дараазында чарлыктарына өскерилгелерни кириер: «Тыва Республиканың күрүне хамааты албан-дужаалдарының реестриниң дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2007 чылдың ноябрь 12-де №204 Чарлыгының 9 пунктузунда «Чарлыктын 1, 8 болгаш 10 пункттары

күжүн чидирген» деп сөстөрни «күжүн чидирген Чарлык» деп сөстөр-биле солуур.

«Тыва Республиканың Чазак Даргазының чанында хөй-ниитиниң айыыл чок чорунун Чөвүлелиниң дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2008 чылдың август 6-да №175 Чарлыгының 3 пунктунун ийги абзазында «1-3 пункттар» деп сөстөрни уштур, «Чарлыгының» деп сөстү «Чарлык» деп сөс-биле солуур.

2. Бо Чарлык парлаан хүнүнден эгелеп күш кирер.

Кызыл хоорай

2009 ч. август 14 №192

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Күш-ажылдың хоочуну» атты
тыпсырының дугайында

2009 чылдың май 21 №219 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2006 чылдың июль 13-те «Тыва Республикага «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпсырының чурумунун болгаш негелдезинин дугайында» №1891 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. ССРЭ-ниң, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың Чазак шаңналдарының база күш-ажылга шылгалары дээш албан демдектеринин эдилекчилеринге капсырылгалар езугаар «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпсыр:

Кызыл хоорайда	—	166 хоочуннарга (№1 капсырылга);
Ак-Довурак хоорайда	—	7 хоочуннарга (№2 капсырылга);
Барыын-Хемчик кожуунда	—	13 хоочуннарга (№3 капсырылга);
Бай-Тайга кожуунда	—	20 хоочуннарга (№4 капсырылга);
Чөөн-Хемчик кожуунда	—	19 хоочуннарга (№5 капсырылга);
Кызыл кожуунда	—	45 хоочуннарга (№6 капсырылга);
Каа-Хем кожуунда	—	11 хоочуннарга (№7 капсырылга);
Мөңгүн-Тайга кожуунда	—	5 хоочуннарга (№8 капсырылга);
Овюр кожуунда	—	25 хоочуннарга (№9 капсырылга);
Бии-Хем кожуунда	—	13 хоочуннарга (№10 капсырылга);
Танды кожуунда	—	19 хоочуннарга (№11 капсырылга);
Тес-Хем кожуунда	—	5 хоочуннарга (12 капсырылга);
Тожу кожуунда	—	17 хоочуннарга (13 капсырылга);
Тере-Хөл кожуунда	—	5 хоочуннарга (14 капсырылга);
Улуг-Хем кожуунда	—	36 хоочуннарга (№15 капсырылга);
Эрзин кожуунда	—	8 хоочуннарга (№16 капсырылга);
Чаа-Хөл кожуунда	—	7 хоочуннарга (№17 капсырылга);
Чеди-Хөл кожуунда	—	7 хоочуннарга (№18 капсырылга).

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының
бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың
май 21-де №219 доктаалынга №1 капсырылга

Тыва Республиканың Кызыл хоорайының талазы-
биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлептиг болган
улустун Д А Н З Ы З Ы

№ п/п	Фамилия- зы, ады, адазының ады	Төрүт- түнген чылы	Долу хары	Шаңналы- ның хевири болгаш ты- выскан хү- нү
----------	---	--------------------------	--------------	--

1. Мария Ивановна Алекина 1953, 56, «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» Россияның хамаарышпас профэвилелдер федерациязының юбилейлиг медалы, 10.12.2007ч., №5.

2. Анатолий Кууларович Аракчаа 1958, 51, «Россияның ИХЯ-ның 200 чылы» Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының медалы, 05.06.2002ч., №542.

3. Евгений Владимирович Астанин 1960, 49, «Россия Федерациязының хөмүр-даш үлетпүрүн хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш» Россия Федерациязының Энергетика яамызының Хүндүлел бижи, 27.07.2000ч., №45п.

4. Сувал Сумаадиевна Артына 1941, 68, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Школа назыны четпээн уругларны кижизидеринге улуг чедишкени, медицинанын, культураның болгаш уран чүүлүн амгы үеде чедишкенин езугаар кижизидилге чорудулгазын сайзыраңгайжытканы, уругларның мөзү-шынар үндезинин тургузарына улуг үлүг-хуузу база хөй чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 03.10.2006ч., №1182/к-н.

5. Валентина Степановна Анчудимова 1954, 55, Россияның Хамаарышпас профэвилелдеринин «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 10.09.2008ч., №5.

6. Алеветина Петровна Байыр-оол 1965, 44, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек демдээ, 03.10.2006ч., ОО №115873.

7. Вера Михайловна Буркова 1959, 50, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Ажыл-албанынга ачы-хавыязы дээш» III чергениң медалы, 06.09.2004ч., №581 л/с.

8. Анна Андреевна Большакова 1954, 55, Россия Федерациязының Харылзаа болгаш массалыг коммуникация яамызының «Харылзааның мастери» хүндүлүг ады, 03.12.2008ч., №36п.

9. Сергей Иванович Бочковский 1964, 45, Кеземче күүселдезинин Федералдыг албанының «Ажыл-албанынга ачы-хавыязы дээш» I чергениң медалы, 02.06.2008ч., №473 л/с.

10. Нина Андреевна Бутакова 1954 55, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 12.12.2008ч., №12.

11. Татьяна Хереловна Бестек 1961, 48, Россия Федерациязының Культура ажилдакчыларының профэвилелдеринин «Уран чүүл адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база профэвилелге идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 26.09.2008ч., №57.

12. Михаил Николаевич Бочкарев 1952, 57, РСФСР-ниң Автомобиль транспортуңун болгаш шоссе оруктарының ажилдакчыларының профэвилелдеринин ТК-ның «1976 чылда социалисттик чарыштын тиилекчизи» хөрек демдээ, 29.10.1976ч., №9.

13. Анатолий Федорович Бойко 1940, 69, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 17.11.2008ч., №1763п.

14. Николай Александрович Буеров 1942, 67, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, ССРЭ-ниң Дээди Советинин Президиумунун Чарлы, 24.10.1997ч., №086991.

15. Галина Петровна Буерова 1939, 70, Нефть үлетпүрүнүн яамызының болгаш Нефть болгаш газ үлетпүрүнүн ажилдакчыларының профэвилелдеринин ТК-ның «Нефть үлетпүрүнүн тергенин» хөрек демдээ, 09.07.1985ч., №847-к/45.

16. Светлана Салчаковна Бадырғы 1949, 60, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Россияның ИХЯ-ның 200 чылы» медалы, 05.06.2002ч., №542.

17. Татьяна Ивановна Базанова 1954, 55, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 05.03.2009ч., №3.

18. Наталья Оюн-ооловна Бартан 1958, 51, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек демдээ, 16.07.2005ч., №92116.

19. Надежда Демьяновна Васильева 1952, 57, Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Россияның Хамааты авиациязының 80 чылы» юбилейлиг медалы, 04.02.2003ч., №111к.

20. Екатерина Тадеевна Вусатая 1958, 51, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 15.07.2008ч., №1224н.

21. Александр Николаевич Вендерлых 1951, 58, Россия Федерациязының Энергетика яамызының «Одалга-энергетика комплекзин хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш» Хүндүлел бижи, 15.10.2008ч., №100п.

22. Нина Ивановна Войтенко 1947, 62, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 17.11.2008ч., №1762п.

23. Валентина Кондратьевна Горегляд 1938, 71, ССРЭ-ниң Күрүнө банкызының «Тоску беш чылдың шалыпчызы» хөрек демдээ, 03.-3.1976 №25.

24. Елена Гурьевна Горбунова 1959, 50, «Россия Федерациязының харылзаа ажилдакчыларының профэвилелдеринин Россия Федерациязының харылзаа ажилдакчыларының нити Россияның профэвилелдеринге хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы, ажилдакчыларның социал-күш-ажылчы эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаар талазы-биле идепкейлиг туружу дээш база Тыва Республикага Профэвилелдер федерациязының 80 чылы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 23.11.2007ч., №7/54.

25. Анна Борисовна Даргат 1949, 60, «Республиканың социал-экономика хөгжүлдөзүн киирген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргенинден 60 чылынга тураскааткан» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004ч., №118.

26. Александр Донгакович Дагбалдай 1959, 50, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Россия Федерациязының профессионал-техник өөредилгенин тергенин» хөрек демдээ, 09.10.1996ч., №90.

27. Сайлык Бюрбужаповна Даржаа 1967, 42, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Милициянын тергенин» хөрек демдээ, 19.12.1999ч., №1489.

28. Марина Михайловна Демкина 1967, 42, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Ажыл-албанынга шылгалары дээш» медалы, 06.09.2004ч., №581 л/с.

29. Надежда Васильевна Дудуп 1960, 49, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Ажыл-албанынга шылгалары дээш» I чергениң медалы, 09.11.2005ч., №1115 л/с.

30. Виктор Александрович Дворко 1952, 57, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 10.09.2008ч., №5.

31. Андрей Мамчал-оолович Донгур-оол 1953, 56, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы, албан ажил-чорудулгазынга чедип алган бедик көргүзүглери, күш-ажылчы хүлээлгелерин үлегерлиг күүсеткени дээш» Хүндүлел бижи, 16.09.2008ч., №289-кр.

32. Зинаида Васильевна Дьячук 1959, 50, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Россия Федерациязының нити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек демдээ, 06.08.2000ч., №10-91.

33. Кара-оол Севильбаевич Донгак 1948, 61, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Төлептиг ажил-албаны дээш» III чергениң медалы, 12.10.1990ч., №571 л/с.

34. Оя Михайловна Дангаа 1953, 56, Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелдеринин «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономика эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаар талазы-биле профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажылы дээш база 55 харлааны-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 26.05.2008ч., №16.

35. Татьяна Петровна Дюкарева 1962, 47, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек демдээ, 24.05.2007ч., ОО №125489.

36. Александр Дмитриевич Ельшов 1951, 58, Россия Федерациязының күрүнө албан черлеринин болгаш хөй-ниити хандырылганын ажилдакчыларының профэвилелдеринин «Россияның күрүнө албан черлеринин ажилдакчыларының профэвилелдеринин 90 чылы» юбилейлиг медалы, 05.03.2009ч., №4.

37. Лидия Семеновна Журавлева 1959, 50, Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Хамааты авиациязының 85 чылы»

тураскаал демдээ, 29.12.2007ч., №1545н.

38. Людмила Константиновна Жмак 1957, 52, «Иениң медалы» II чергениң медалы, ССРЭ-ниң Дээди Советинин Президиумунун Чарлы, 26.04.1988ч., М №654400.

39. Ольга Семеновна Житкова 1955, 54, Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелдеринин «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы база социал-экономика эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаар талазы-биле профэвилелге идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 06.10.2008ч., №5.

40. Наталья Михайловна Занина 1969, 40, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 10.09.2008ч., №5.

41. Михаил Михайлович Зорин 1948, 61, ССРЭ-ниң Машина тургузуунун яамызының «1975 чылда социалисттик чарыштын тиилекчизи» хөрек демдээ, 02.02.1976ч., №4.

42. Ирина Ивановна Захарова 1960, 49, Россия Федерациязының Бойдус курлавырларының яамызының «Күрүнениң хамааты албанынга хөй чылдарда төлептиг болгаш дээштиг ажылы, заповедник ажил-херээн, экологтук айыыл чок чорукту база долгандыр турар хүрээлелдин камгалалын хөгжүдеринге киирген улуг үлүг-хуузу дээш база Экологтар хүнү байырлал-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 02.06.2008ч., №238-л/с.

43. Любовь Леонидовна Зайцева 1955, 54, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 15.07.2008ч., №1224-н.

44. Аркадий Мирзахалилович Икрамов 1954, 55, ССРЭ-ниң Энергетика ажилдакчыларының профэвилелдеринин «1974 чылда социалисттик чарыштын тиилекчизи» хөрек демдээ, 22.10.1974ч., №108.

45. Виктор Павлович Извозков 1957, 52, Россияның Хереглекчилер ниитилелдеринин Төп эвилелинин «Хереглекчилер кооперациязынга хөй чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш база Бүгү-делегейнин кооперация хүнүнүн 85 чылы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 30.06.2005ч., №37.

46. Николай Петрович Калягин 1951, 58, Россия Федерациязының Күрүнө албан черлеринин болгаш хөй-ниити хандырылганын ажилдакчыларының профэвилелдеринин «Россияның күрүнениң албан черлеринин ажилдакчыларының профэвилелдеринин 90 чылы» юбилейлиг медалы, 05.03.2009ч., №4.

47. Саяна Игировна Кара-Монгуш 1966, 43, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Кадык камгалал адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 18.09.2006ч., №1442н.

48. Галина Павловна Кара-Сал 1958, 51, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Россия Федерациязының нити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек демдээ, 26.08.2008ч., ОО №14508.

49. Кызыл Долановна Кызыл-оол 1943, 66, Россияның Хереглекчилер ниитилелдеринин Төп эвилелинин «Россияның хереглекчилер кооперациязынга ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» хөрек демдээ, 11.09.2008ч., №06-213.

50. Алексей Чимит-оолович Куулар 1952, 57, Россия Федерациязының Культура ажилдакчыларының профэвилелдеринин «Культура адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база профэвилелге идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 25.01.2007ч., №46.

51. Любовь Дондуповна Кара-Сал 1958, 51, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы, ажил-албанынга чедип алган бедик көргүзүглери, күш-ажылчы көргүзүглери үлегерлиг күүсеткени дээш база төрүттүнгенинден 50 харлааны-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 16.09.2008ч., №288-кр.

52. Галина Степановна Киселева 1951, 58, «Республиканың социал-экономика хөгжүлдөзүн киирген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргенинден 60 чылы-биле болгаш Кызыл хоорайның тургустунганыннан 90 чыл болганы-биле» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004ч., №118.

53. Март-оол Докус-оолович Кыргыс 1958, 51, Россия Федерациязының Иштики хө-

рекетер яамызының «Кавказка терроризмге удур операцияның киржикчинге» медалы, 17.02.2008ч., №023.

54. Александр Иннокентьевич Ковригин 1953, 56, Россия Федерациязының Энергетика яамызының «Одалга-энергетика комплекзин хөгжүдөргө ачы-хавыязы дээш» Хүндүлел бижи, 22.09.2008ч., №92-п.

55. Валентина Николаевна Кокорина 1940, 69, Россия Федерациязының Харылзаа болгаш массалыг коммуникация яамызының «Харылзааның мастери» хүндүлүг ады, 03.12.2008ч., №36-п.

56. Людмила Семеновна Кошелева 1949, 60, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының Ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 16.07.2005ч., №92140.

57. Ирина Владимировна Казанцева 1959, 50, Россия Федерациязының өөредилге яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 02.03.2001ч., ОО №37194.

58. Борис Халбын-Кулакович Куулар 1950, 59, ССРЭ-ниң Култура ажилдакчыларының профэвилелин «1976 чылда социалисттик чарыштын тиелекчизи» хөрөк демдээ, 28.10.1977ч., №95.

59. Надежда Дамдын-ооловна Копуш 1956, 53, Россия Федерациязының пенсия фондунун «Россия Федерациязының Пенсия фондунун системанын организастаарына, тургустунарына болгаш хөгжүдөргө кириген улуг үлүг-хуузу дээш» Хүндүлел бижи, 01.10.2002ч., №45-п/л.

60. Валентина Яковлевна Конобеевская 1959, 50, Россия Федерациязының Дээди Судунун чанында Суд департаментинин «Албан-дужаал хүлээлгелерин чедишкенин» болгаш ак сеткилдиг күүсеткени дээш үнелел бижи, 20.06.2008ч., №418/с.

61. Валерий Бодаевич Кажин 1957, 52, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажыл, албан ажил-чорудулгазына чедип алган бедик көргүзүлгө, күш-ажылчы хүлээлгелерин үлгөргө күүсеткени дээш» Хүндүлел бижи, 12.12.2008ч., №375-кр.

62. Светлана Владимировна Катина 1967, 42, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медаль, 10.09.2008ч., №5.

63. Юрий Даш-оолович Кыргыз 1955, 54, Россияның Хереклекчилер ниитилелдеринин Төп эвилелин «Россияның хереклекчилер кооперациязына ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» хөрөк демдээ.

64. Оксана Николаевна Лото 1963, 46, Россия Федерациязының күрүнө албан черлеринин болгаш хөй-ниити хандырылганын ажилдакчыларының профэвилелин «90 чылы» юбилейлиг медалы, 05.03.2009ч., №4.

65. Раиса Павловна Лукина 1956, 53, Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Россияның Хамааты авиациязының 80 чылы» юбилейлиг медалы, 04.02.2003ч., №111к.

66. Людмила Никитична Ломко 1950, 59, Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелин «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономикти эргелерин болгаш сонугалдарын камгалаар талазы-биле профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажилы дээш» Хүндүлел бижи, 26.05.2008ч., №16.

67. Любовь Федоровна Лифанова 1958, 51, Россия Федерациязының Харылзаа болгаш массалыг коммуникация яамызының «Харылзааның мастери» хүндүлүг ады, 09.07.2008ч., №4-п.

68. Александр Георгиевич Матракин 1954, 55, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Кадык камгалалының тергенин» хөрөк демдээ, 18.09.2006ч., №1442н.

69. Марина Сергеевна Мостовских 1963, 46, Россияның Иштики херектер яамызының «Россияның ИХЯ-ның 200 чылы» медалы, 05.06.2002ч., №542.

70. Александр Анатольевич Мостовских 1960, 49, «Хөй-ниитинин корум-чурумун камгалаарына шылгалалы дээш» медаль, Россия Федерациязының Президентинин Чарлы, 16.07.1996ч., №131528.

71. Людмила Дажы-Сереновна Мортуй-оол 1959, 50, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 06.06.2008ч., №23.

72. Чечек Сайын-Белековна Монгуш 1964,

45, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Улус чырыдылганын тергенин» хөрөк демдээ, 18.11.1993ч., №228.

73. Сесек Суруновна Монгуш 1967, 42, Россия Федерациязының Харылзаа болгаш массалыг коммуникация яамызының «Почта харылзаанын ачы-дузаларын хөгжүдөргө улуг кириген үлүг-хуузу дээш база «Россияның почта хүнү» байырлал-биле холбаштыр, Хүндүлел бижи, 26.06.2008ч., №40пф.

74. Дунгаа Чылбаковна Монгуш 1950, 59, Россия Федерациязының Култура ажилдакчыларының профэвилелин «Култура адырына ак сеткилдиг күш-ажылы база профэвилелге идепкейлиг ажилы дээш» Хүндүлел бижи, 22.04.2008ч., №144.

75. Николай Михайлович Молотилкин 1951, 58, «Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдөргө кириген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргенин 60 чылы-биле болгаш Кызыл хоорайнын тургустунганын 90 чыл болганы-биле» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004ч., №118.

76. Сергей Кууларович Мартына 1955, 54, Россия Федерациязының Күш-култура болгаш туризм талазы-биле Күрүнө комитетинин «Күш-културанын болгаш спорттун тергенин» хөрөк демдээ, 09.02.1999ч., №20-о.

77. Александр Ак-Салович Монгуш 1952, 57, ССРЭ-ниң Сайыттар яамызының чанында Күш-култура болгаш спорт талазы-биле комитетин «ССРЭ-ниң спорт мастери» хүндүлүг ады, 11.07.1978ч., №141854.

78. Галина Михайловна Масыко 1948, 61, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 05.03.2008ч.

79. Байыр-оол Кок-Меринович Монгуш 1947, 62, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 08.10.2008ч., №32.

80. Лариса Санчаевна Монгуш 1958, 51, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 19.06.2008ч., №1059-н.

81. Саяна Николаевна Мажа 1962, 47, Россия Федерациязының Медицинанын албан камгаладылганын федералдыг фондунун «Медицинанын албан камгаладылгасына ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 07.08.2007ч., №13-н.

82. Сергей Кондратьевич Медведев 1954, 55, Россия Федерациязының Төп банкызының «Ажылына чедип алган түннелдери база күш-ажылына ак сеткилдиг хамаарылгазы дээш» Хүндүлел бижи, 22.07.2002ч., №139к.

83. Елена Барымаевна Монгуш 1957, 52, Россияның Хереклекчилер ниитилелдеринин Төп эвилелин «Россияның хереклекчилер кооперациязына ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» хөрөк демдээ, 24.09.1997ч., №82.

84. Татьяна Назыновна Монгуш 1959, 50, Россия Федерациязының Пенсия фондунун «Пенсия хандырылганын хөгжүдөргө ачы-хавыязы дээш база Россия Федерациязының Пенсия фондунун тургустунган хүнүнден он чыл болган байырлалы-биле холбаштыр» Юбилейлиг хүндүлел бижи, 01.12.2000ч., №70-лп.

85. Тогуз-оол Отукович Монгуш 1957, 52, Россия Федерациязының Девискээр хөгжүлдө яамызының «Чуртталга-коммунал ажил-агыйн хөгжүдөргө ачы-хууда кириген улуг үлүг-хуузу, хөй чылдарда болгаш үр-түннелдиг ажилы дээш база Тыва Республиканы чуртталга-коммунал ажил-агыйын тургустунганын хүнүнден 60 чыл болганы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 27.04.2005ч., №42-н.

86. Юрий Соскутович Монгуш 1954, 55, Россия Федерациязының Хереклекчилер ниитилелдеринин төп эвилелин «Россияның хереклекчилер кооперациязын хөгжүдөргө кириген үлүү дээш» хөрөк демдээ, 24.05.2006ч., №129-сп.

87. Юрий Павлович Морозов 1941, 68, «1941-1945чч. Ада-чуртун Улуг дайынына Тиилелгенин ээрби чылы» юбилейлиг медаль, ССРЭ-ниң Дээди Советинин Президиумунун Чарлы, 30.04.1966ч., №06714.

88. Валентина Хакпыр-ооловна Монгуш 1958, 51, «Иениң медалы» II чергениң медалы, ССРЭ-ниң Дээди Советинин Президиумунун Чарлы, 28.03.1989ч., К №613252.

89. Клара Дарган-ооловна Монгуш 1945, 64, Россия Федерациязының Култура

яамызының «Россияның хүндүлүг кинематографизи» хөрөк демдээ, 01.12.2003ч., №1628.

90. Саглай Дарган-ооловна Монгуш 1952, 57, «Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдөргө кириген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргенин 60 чылы-биле болгаш Кызыл хоорайнын тургустунганын 90 чыл болганы-биле» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004ч., №118.

91. Галина Сергеевна Мамкина 1950, 59, Россия Федерациязының Күрүнениң камгалал компаниязының «Ажылына чедишкенин база Россияның күрүнө камгалалының компаниязының мурнунда салдырган сорулгаларын күүседиринге ачы-хууда кириген үлүү дээш» Хүндүлел бижи, 16.09.2004ч., №14/142-1.

92. Валентина Монгеевна Монгуш 1958, 51, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 26.08.2008ч., ОО №14529.

93. Зоя Доржуевна Монгуш 1958, 51, Россия Федерациязының Култура ажилдакчыларының профэвилелин «Култура адырына хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база профэвилелге идепкейлиг ажилы дээш» Хүндүлел бижи, 25.01.2007ч., №5.

94. Надежда Кой-ооловна Монгуш 1963, 46, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 17.11.2008ч., №1764п.

95. Людмила Васильевна Новикова 1964, 45, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медаль, 10.09.2008ч., №5.

96. Адар-оол Маппакович Норбу 1964, 45, Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Хамааты авиациязына хөй чылдарда үр-түннелдиг ажилы, бүдүрүлгө ажил-чорудулганын хөгжүдөргө болгаш экижидеринге кириген улуг үлүг-хуузу дээш» Хүндүлел бижи, 07.06.2002ч., №40л.

97. Саида Даниловна Ооржак 1966, 43, Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызының «Чурттакчы чоннун кадыын камгалаар талазы-биле үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш база Россия Федерациязының Күрүнениң санитария эпидемиолотуг албанын 80 чылы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 27.06.2002ч., №131л.

98. Мария Иргитовна Ошкулуг 1958, 51, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 26.08.2008ч., ОО №14557.

99. Надежда Александровна Оюн 1959, 50, Россия Федерациязының Информатика технологияларының болгаш харылзаа яамызының «Харылзааның мастери» хүндүлүг ады, 20.12.2006ч., №133-п.

100. Чодураа Кечиловна Монгуш 1961, 48, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Төлөпиг ажил-албаны дээш» III чергениң медалы, 05.02.1985ч., №5/43.

101. Солун-оол Тыйаевич Монгуш 1953, 56, РСФСР-ниң Тууга яамызының «Он бирги беш чылдың шалыпчызы» хөрөк демдээ, 05.02.1985ч., №5/43.

102. Лиля Тас-ооловна Ондар 1958, 51, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 02.03.2001ч., ОО №37227.

103. Татьяна Доткан-ооловна Ондар 1955, 54, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медаль, 06.02.2009ч., №2.

104. Чойган-оол Чаш-оолович Ондар 1966, 43, Россия Федерациязының Юстиция яамызының «Ажыл-албаны дээш» III чергениң медалы, 03.06.2003ч., №768-к.

105. Валентина Кончи-ооловна Ооржак 1958, 51, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 06.02.2009ч., №7.

106. Дарья Эниковна Ооржак 1951, 58, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 06.02.2009ч., №4.

107. Мария Чанчы-Хооевна Ооржак 1955, 54, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы,

06.02.2009ч., №5.

108. Сергей Артурович Очур-оол 1953, 56, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Төлөпиг ажил-албаны дээш» III чергениң медалы, 05.11.1989ч., №411л/с.

109. Юрий Михайлович Ошмарина 1959, 50, Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалда болгаш бойдус халанын салдарын узуткаар херектер талазы-биле яамызының «Ажыл-албанына шылгалалы дээш» III чергениң медалы, 30.06.2006ч., №90-нс.

110. Саяна Дэкусовна Оюн 1967, 42, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Россияның ИХЯ-ның 200 чылы» хөрөк демдээ, 06.11.2002ч., №164-03.

111. Байырмаа Чечек-ооловна Ооржак 1965, 44, Россия Федерациязының Регионнар хөгжүлдөргө кириген улуг үлүг-хуузу, хөй чылдарда болгаш үр-түннелдиг ажилы дээш база профессионал байырлал – Чуртталга-коммунал ажил-агый болгаш чуртталга хандырылга ажилдакчызының хүнү-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 05.03.2002ч., №116-кн.

112. Андрей Чимбиевич Ооржак 1962, 47, Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызының «Чурттакчы чоннун кадыын камгалаар талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш база Медицина ажилдакчызының хүнү байырлал-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 08.07.2003ч., №980-л.

113. Наталья Петровна Прохорова 1961, 48, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Россияның ИХЯ-ның 200 чылы» медалы, 05.06.2002ч., №542.

114. Людмила Семеновна Плотнокова 1954, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Төлөпиг ажил-албаны дээш» III чергениң медалы, 02.10.1987ч., №286 л/с.

115. Пелагея Яковлевна Питюкова 1926, 83, «1941-1945чч. Ада-чуртун Улуг дайынына Тиилелгенин бежен чылы» медаль, Россия Федерациязының Президентинин Чарлы, 22.03.1995ч., Т №14417881.

116. Татьяна Ильинична Полежаева 1963, 45, Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызының «Хөй чылдарда эки ажил-албаны дээш» Хүндүлел бижи, 29.05.2003ч., №731-л.

117. Федор Иванович Рехтин 1957, 52, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 10.09.2008ч., №5.

118. Геннадий Петрович Редькин 1940, 69, Россия Федерациязының Регионнар хөгжүлдөргө кириген улуг үлүг-хуузу, хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база бүдүрүлгө даалгаларын чедишкенин күүсеткени дээш» Хүндүлел бижи, 10.2009ч., №99 кн.

119. Людмила Ивановна Спирина 1957, 52, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 10.09.2008ч., №5.

120. Екатерина Михайловна Сычева 1951, 58, Россия Федерациязының Харылзаа болгаш массалыг коммуникация яамызының «Харылзааның мастери» хүндүлүг ады, 22.01.2009ч., №5-п.

121. Тамара Сангыр-ооловна Серен 1942, 67, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 06.02.2009ч., №6.

122. Адар-оол Маадыр-оолович Сат 1944, 65, Россия Федерациязының Хөй-ниити хандырылганын күрүнө албан черлеринин ажилдакчыларының профэвилелин «Россияның күрүнө албан черлеринин ажилдакчыларының профэвилелин 90 чылы» юбилейлиг медалы, 19.09.2007ч., №9.

123. Валентина Наксыл-ооловна Сарыглар 1944, 65, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 06.02.2009ч., №3.

124. Димур Алдын-Херелович Санчы 1963, 46, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Хүлээлгезинге бердингени дээш» хөрөк демдээ, 06.11.2002ч., 1403 л/с.

125. Светлана Кожун-ооловна Салчак 1962, 47, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Кадык камгалал адырына ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 18.09.2006ч., №1442н.

126. Мария Аракчаевна Саая 1958, 51, Федералдыг Үндүрүг албанының «Үндүрүг

органнарынга төлөптүг болгаш ажыктыг күрүненин хамааты албаны дээш» Хүндүлел бижи, 17.11.2008ч., №мм-2 6-4/787

127. Роза Хаяевна Самбу 1949, 60, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 10.06.2007ч., №16.

128. Мария Михайловна Сарыг-оол 1957, 52, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Кадык камгалал адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 26.07.2007ч., №1310-н.

129. Анатолий Николаевич Семиз-оол 1958, 51, ССРЭ-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызының «1980 чылда социалист чарыштың тиелекчизи» хөрөк демдээ, 31.10.1980 ч., №39.

130. Алексей Викторович Сухов 1955, 54, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Чигелделиг категориялыг хамаатыларның санитария-курорт эмнелгезин хандырат талазы-биле үрө-түннелдиг ажылы база Россия Федерациязының Социал камгаладылга фондузунун айтырыгларынга хамаарышкан кадык камгалал адырынга мурнады көрдүнген национал төлөвилелдин угланышкынын боттандыраарынга чедишкенин киржилгези дээш» Хүндүлел бижи, 28.11.2007ч., №1929.

131. Вячеслав Александрович Салчак 1957, 52, Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Хамааты авиациязының 85 чылы» тураскал демдээ, 29.12.2007ч., №1545 н.

132. Алексей Андреевич Сереежн 1955, 54, РСФСР-ниң Транспорт яамызының болгаш Автомобиль транспортуң болгаш шосселиг оруктарның ажылчынарының профэвилелиниң ТК-ның Президиумунун «Он бирги беш чылдың шалыпчызы» хөрөк демдээ, 26.07.1985ч., №120-сп.

133. Любовь Калбаевна Сат 1958, 50, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Кадык камгалал адырынга ачы-хавыязы база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 18.09.2006ч., №1442-н.

134. Елизавета Данзылааровна Салчак 1958, 51, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 26.08.2008ч., ОО №14566.

135. Лариса Иргитовна Тулуш 1960, 49, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 02.03.2001ч., ОО №37262.

136. Мира Богатыровна Тулуш 1966, 43, Россия Федерациязының Кеземче күүселдезинин федералдыг албанының «Ажыл-албанынга шылгалары дээш» III чергениң медалы, 04.06.2007ч., №485 л/с.

137. Сергей Дюпун-оолович Тыкыл-оол 1953, 56, Россия Федерациязының Федералдыг үндүрүг албанының «үндүрүг органнарынга төлөптүг болгаш ажыктыг күрүненин хамааты албаны дээш» Хүндүлел бижи, 17.11.2008ч., №мм-2 6-4/784.

138. Октябрь Унен-Хооевич Тулуш 1948, 61, РСФСР-ниң Сайыттар Совединиң чанында Күш-культура болгаш спорт комитетинин «РСФСР-ниң спорттун хоочуну» хөрөк демдээ, 13.10.1998ч., №65.

139. Василий Федорович Тутатчиков 1955, 54, Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономика эргелерин болгаш сонургалдарын камгалаар талазы-биле профэвилелге идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 06.10.2008ч., №18.

140. Татьяна Леонидовна Ударцева 1953, 56, «Республиканың социал-экономика хөгжүлдесинге кирген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составынга Тыва Республиканың бактап киргенин 60 чылы-биле болгаш Кызыл хоорайның тургустунганын 90 чыл болганы-биле» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004ч., №118.

141. Людмила Николаевна Федорова 1949, 60, Россияның хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 12.12.2008ч., №12.

142. Галина Михайловна Фитина 1959, 50, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының «Хөй

чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш база Медицина ажилдакчызының хүнү-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 14.06.2006ч., №1028 н.

143. Эрес-оол Ооржакович Хаажык 1947, 62, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 02.08.1991ч., №479.

144. Вячеслав Манган-оолович Хунан-Кара 1960, 49, Россия Федерациязының Юстиция яамызының «Ажыл-албаны дээш» III чергениң медалы, 03.06.2004ч., №470-к.

145. Михаил Кавааевич Хертек 1960, 49, Россия Федерациязының Регионнар хөгжүлдезинин яамызының «Тудуг адырын хөгжүдеринге кириген улуг үлүг-хуузу, хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база бүдүрүлгө даалгаларын чедишкенин күүсеткени дээш» Хүндүлел бижи, 06.02.2007ч., №68 кн.

146. Аяна Аңгы-ооловна Хертек 1971, 38, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 24.05.2007ч., ОО №125630.

147. Долаана Арын-ооловна Хандыпай 1969, 40, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Милицияның тергенин» хөрөк демдээ, 25.12.1997ч., №1144 л/с.

148. Саяна Кадр-ооловна Хомушку 1966, 43, Россия Федерациязының Федералдыг миграция албанының «Албан ажил-чорудулгазынга бедик көргүзүлгери, хууда элеккеги саналы, үлгерини дээш база Миграция албанының тургустунган хүнүнден 16 чыл болганы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 07.06.2008ч., №461 л/с.

149. Альбина Донгаковна Хайжок 1959, 50, «Республиканың социал-экономика хөгжүлдесинге кирген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составынга Тыва Республиканың бактап киргенин 60 чылы-биле болгаш Кызыл хоорайның тургустунганын 90 чыл болганы-биле» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004ч., №118.

150. Магаранза Чылбаковна Хертек 1947, 62, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 26.08.2008ч., ОО №14599.

151. Маадыр-оол Тас-оолович Хомушку 1951, 58, Россия Федерациязының ниити хандырылганын күрүнө албан черлеринин ажилдакчыларының профэвилелиниң «Россияның күрүнениң албан черлеринин ажилдакчыларының профэвилелиниң 90 чылы» юбилейлиг медалы, 05.03.2009г. №12.

152. Валентина Ильинична Черепанова 1951, 58, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 12.12.2008ч. №12

153. Валентина Тюлюшова Чымбалак 1953, 56, «Республиканың социал-экономика хөгжүлдесинге кирген улуг үлүг-хуузу дээш база Россия Федерациязының составынга Тыва Республиканың бактап киргенин 60 чылы-биле болгаш Кызыл хоорайның тургустунганын 90 чыл болганы-биле» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 06.09.2004 ч., №118.

154. Анна Михайловна Чурсина 1962, 47, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Албан-хүлээлгелерин күүседиринге ак сеткилдиг хамаарылгазы, бедик мергежилдин көргүскени дээш база Россия Федерациязының иштики херектер органнарының ажил-агыйкы кезектерин тургускан хүнүнден 90 чыл болганы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижи, 17.07.2008ч., №802 л/с.

155. Маадыр-оол Монгушевич Чылбак-оол 1951, 58, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 06.02.2009ч., №1.

156. Галина Петровна Чернявская 1953, 56, Россия Федерациязының Харылзаа болгаш массалыг коммуникация яамызының «Харылзаа мастери» хүндүлүг ады, 03.12.2008ч., №36-п.

157. Афанасий Павлович Чучунов 1956, 53, ССРЭ-ниң Сайыттар Совединиң чанында Күш-культура болгаш спорт комитетинин «ССРЭ-ниң спорт мастери» хүндүлүг ады, 29.04.1980ч., №160367.

158. Кара Кыргысовна Чанзан-оол 1920, 89, Россия Федерациязының Президентизинин Чарлы «1941-1945ч. Ада-чурттуң Улуг-дайынынга Тиилелгенин 60 чылы» юбилейлиг медалы, 28.02.2004ч., А №1074754.

159. Сергей Михайлович Шаравин 1953,

56, Россия Федерациязының Юстиция яамызының «Суд приставтарының федералдыг албанының 10 чылы» медалы, 15.10.2007ч., №1269 к.

160. Алиса Алексеевна Шимит 1962, 47, Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызының «Кадык камгалалының тергенин» хөрөк демдээ, 11.05.2004ч., №475-л.

161. Татьяна Щорсовна Шимит 1951, 58, «Иениң медалы» II чергениң медалы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 27.05.1987ч., М №976090.

162. Елена Александровна Шалагина 1961, 48, Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының «Ажыл-албанынга шылгалары дээш» III чергениң медалы, 20.02.2004ч., №141 л/с.

163. Анна Ивановна Шиколова 1956, 53, ССРЭ-ниң тудуг, үлөтпүр болгаш тудуг материалдарының ажилдакчыларының проф-

эвилелиниң «Он бирги беш чылдың шалыпчызы» хөрөк демдээ, 05.10.1982ч., №405.

164. Светлана Андреевна Шагдыр 1960, 49, Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Хамааты авиациязынга хөй чылдарда үрө-түннелдиг ажылы, бүдүрүлгө ажил-чорудулгазын хөгжүдеринге болгаш экижидеринге кириген амы-хууда улуг үлүг-хуузу дээш» Хүндүлел бижи, 15.10.1999ч., №82к.

165. Альбина Николаевна Шеюхина 1959, 50, Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы.

166. Владимир Александрович Щербаков 1946, 63, Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономика эргелерин болгаш сонургалдарын камгалаар талазы-биле идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 06.10.2008ч., №18.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың май 21-де №219 доктаалыга №2 капсырылга

Тыва Республиканың Ак-Довурак хоорайының талазы-биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлөптүг болган улустун Д А Н З Ы З Ы

№ п/п	Фамилия-зы, ады, адазының ады	Төрүт-түнген чылы	Долу хары	Шаңналының хевирин болгаш ты-выскан хүнү
-------	-------------------------------	-------------------	-----------	--

1. Адыгжы Константинович Конга 1951, 58, ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызының «Коммунист күш-ажылдың шалыпчызы» хүндүлүг ады, 02.11.1984ч., №317.

2. Валентина Дамшоевна Монгуш 1957, 52, ССРЭ-ниң Кадык камгалал яамызының «Коммунист күш-ажылдың шалыпчызы» хүндүлүг ады, 21.02.1984ч., №37.

3. Светлана Кок-ооловна Саая 1954, 55, ССРЭ-ниң Кадык камгалал яамызының «Коммунист күш-ажылдың шалыпчызы»

хүндүлүг ады, 21.02.1984ч., №37.

4. Вера Бопур-ооловна Саая 1958, 51, «Иениң медалы» II чергениң медалы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 25.12.1990ч., Н №697108.

5. Зинаида Донгур-Оросовна Хертек 1956, 53, ССРЭ-ниң Кадык камгалал яамызының «Коммунист күш-ажылдың шалыпчызы» хүндүлүг ады, 30.01.1986ч., №13.

6. Анна Адыговна Шойзат 1957, 52, ССРЭ-ниң Кадык камгалал яамызының Коммунист күш-ажылдың шалыпчызы»

7. Алевтина Казак-ооловна Шожал 1960, 49, «Ачы-хавыязы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш» юбилейлиг медаль, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлы, 14.07.2005ч., №190.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың май 21-де №219 доктаалыга №3 капсырылга

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун талазы-биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлөптүг болган улустун Д А Н З Ы З Ы

№ п/п	Фамилия-зы, ады, адазының ады	Төрүт-түнген чылы	Долу хары	Шаңналының хевирин болгаш ты-выскан хүнү
-------	-------------------------------	-------------------	-----------	--

1. Ольга Октяевна Монгуш 1958, 51, Россия Федерациязының культура ажилдакчыларының профэвилелиниң «Россияның профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 17.10.2008ч., №46.

2. Вера Сендажыевна Монгуш 1954, 55, «Иениң медалы» II чергениң медалы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 20.08.1990ч., Н №697040.

3. Светлана Васильевна Магавал 1948, 61, Россия Федерациязының Юстиция яамызының «Ниити юрисдикция судтарының ажил-чорудулгазын организастыг хандырылгасынга бедик түннелдери база Россия Федерациязының эрге-хоойлу органнарын быжыглаарынга амы-хууда кириген үлүг-хуузу дээш» Хүндүлел бижи, 21.20.2008ч., №770 л/с.

4. Екатерина Биче-ооловна Монгуш 1955, 54, «Иениң медалы» II чергениң медалы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 28.08.1986ч., М №975851.

5. Сергей Он-оолович Ооржак 1959, 50, Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгенин 100 чылынга тураскааткан» юбилейлиг медаль, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 14.07.2005ч., №264.

6. Борис Алдын-оолович Ооржак 1943, 66, Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгенин 100 чылынга тураскааткан» юбилейлиг медаль, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлы, 30.03.1970ч., №39.

7. Лариса Тасовна Сарыглар 1948, 61, Россия Федерациязының улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономика эргелерин болгаш сонургалдарын

камгалаар талазы-биле профэвилелинге хөй чылдарда идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 26.05.2008ч., №16.

8. Александр Адыг-оолович Сюрюн 1957, 52, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 02.01.2008ч., ОО №37255.

9. Надежда Маадыр-ооловна Сюрюн 1960, 49, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының ниити өөредилгенин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 16.07.2005ч., №92187.

10. Галина Кавааевна Хомушку 1966, 43, Россия Федерациязының Күрүнө статистиказының «2002 чылда Бүгү-россияның чурттакчы чонун чизезинге идепкейлиг киржилгези дээш» хөрөк демдээ, 17.09.2003ч., №370.

11. Светлана Чимитовна Чилбак-оол 1955, 54, ССРЭ-ниң Кадык камгалал яамызының «Коммунист күш-ажылдың шалыпчызы» хүндүлүг ады, 16.06.1978ч., №166.

12. Зинаида Монгушевна Хүреш-оол 1945, 64, Россия Федерациязының улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономика эргелерин болгаш сонургалдарын камгалаар талазы-биле профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 26.05.2008ч., №16.

13. Марина Ортен-Саловна Хомушку 1948, 61, Россия Федерациязының улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Өөредилге ажилдакчыларының күш-ажылчы болгаш социал-экономика эргелерин болгаш сонургалдарын камгалаар талазы-биле профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажылы дээш» Хүндүлел бижи, 26.05.2008ч., №16.

(Уланчылыг).

«ЭГЕЛЭЭШКИН ЧҮҮЛДҮГ-ДҮР...»

Март айда «Шын» солунга «Төп Азия — национал хүрештин кавай чурту» деп эге-биле материал чыды. Моолда билдингир «Хок Сүлде» компанияның төлээлериниң баштыңы Ягаан Ганбат-биле чугаа Төп Азияның көшкүн чоннарының национал хүреш талазы-биле Наадымы төлөвилел-биле эгеледи.

Көшкүн чоннарның эгелекчи хүреш маргылдаазын Наадым деп адай бергени таварылга эвес. Ол Төп Азияның девискээринге көжүп, кидис өгө чурттап чораан чоннарның чаңгыс эп-сеткил катты-жыышкынын илереткен байырлал болур. Аңаа Моолдун, Тываның, Бурятияның, Калмыкияның база Иштики Моолдун мөгелери киришкен, моон-даа сонгаар киржир.

Тыва хүрештин төөгүзүнче кирген чамдык чүүлдерни маңаа кириейн.

Буурул ноянның бижээчизи чораан Эртине-хаа Ондарның чугаа-зы-биле алырга, бичии оолдарның күш-дамыр сайзыралы эки болзун дээш чоок улузу оларга чылгы мал белекке берип чораан. Богба-чавааны ол боду өөредир, шалба-лаар болгаш ырак-чоокка чорууру дээш, хамык кижизидикчи ажил кара чажындан эгелээр. Өзүп оорар оолдарга аар даштарны таарыштыр көдүртүр, шору кадыг ажил-

дар кылдырар чүве дээр. Ондарларның ындыг арга-биле кижизиттинген ат-сураглыг мөгелери Шалыгыр база Шойдан Кертик-оол ол-бо черлерге дыка чедишкенин хүрежи чорааны хөйге билдингир.

Бо улуг мөгелерниң салдары-биле бистер, ынчангы бичии оолдар, аравыста үргүлчү хүрежи, сөөлүндө мырыңай кожуун, суму маргылдааларына киржип чордувус. Ол чылдар уттундурбас эки кылдыр сагышта арткан.

Шаанда Сүт-Хөл кожуунун Наадым байырлалын кайгамчык чараш Үстүү-Ишкинниң Чайлаг-Шөлге эрттирер турган. Арбан даргалары аалдарны арттырбайн кезип чорааш, чыскаалга хергелээр быштак, боова-боорзак чыылдазын организастаар. Ол үеде чонун патриотчу деп чүвези дыка турган. Хамык аалдар инек-малын даң бажында одарже үндүрүпкеш, аал-оранга чаңгыс-даа кижизидикчи, чыскаал болган черге чыгып кээр.

Үр үеде ужурашпаан улус сеткил хандыр чугаалажып, чамдык улус ажил-агыйжы чугаа кылып, амыдырал айтырыгларын шиитпирлеп алыр. Айт-хөлдүн, кижиниң хөй болурун ынчан кайгаар чордум.

Улуг шыктын ортузунга чагылар каккаш, индир кылып каар чораан. Ынаар бир дугаарында ТАР-ның Чазаның төлээзи үнгөш, арат чонга байыр чедирер. Чижээ, 1945 чылда Виктор Мактар дээр дарга чораанын сактыр мен. Чүве чугаалап турда, шуут амыр кижизидикчи болган. Билбес улус ону «С.Тока дарга-дыр» деп салчап-даа олурарлар.

Арбан даргаларының удуртулгазы-биле аалдардан чыып эккелген аш-чемни шык долу олурган улуска чедиштир үлээн соонда, маргылдаалар: чадаг болгаш аят чарыкы-даа эгелээр. Олар дооступ турда, мөгелер хүрежи эгелээр.

Бир чылын болган хүрешке Хөлчүктүг сумудан кончуг аныяк, улуг-шыырак Серээжик Ооржак биле бистиң сумунун хоочун мөгези Доржу Ондар арткан.

Хүреш эгелээш, үр болган. Д.Ондарның хар-назыны улгады берген болгаш, туруп, шылап эгелээр, мөге комиссиязы кара суг ижиртип, аныяк мөгеге тыва арага кудуп берип тургаш, Д.Ондарны шүгдүрүп алдылар. Мөге комиссиязы «буга коданынга кончуг» деп

арганы шын ажыглааны ол ыйнаан.

Шаңнал-мактал ынчан амгы үенин ышкаш аар өртөктүг болгаш элбек эвес, бөдүүн болур чүве. Шүгген мөгеге беш метр тоннук даалымба, калбак шай болгаш дүңзе таакпы тыпсыр. Чадаг чарышка эрткен оолга хөй бистиг доңгурак, эрткен кыска башка хагар дыргак бээр. Ол-ла.

ТАР-ның ат-сураглыг мөгелери кожуун, сумуга эрткен байыр, чыскаалдарга хүрешлес, хүреш комиссиязының столунга хүндүлүг аалчы болуп олурар. Арат Республика үезинде чараш девиг дээш, тускай шаңнал ыяап-ла турган.

Мен Эрзин кожуунга үр чылдарда ажилдап чордум. Моол кожалары-биле харылзаавыс ынчан-на эки. Бир чылын Моол күрүнениң тургустунганынга тураскааткан Тес суму байырлалына кириштим. Олар байыр-чыскаалды шаандагы Тывага эрттирер турганы ышкаш организастаар улус болган.

Моолдар аяттарны 38 километрге чарыштырар улус чораан. Ол ынчан моол мөгелерниң магботтарының улуг-шыыраан каш катап көргөн мен. Оң чажыды — чылгы малда. Моолдун Наадымының он ийи дакпыр чемпиону Дархан Авырга, Б. Бат-Эрденэ, он дакпыр чемпион Х. Баянмөнхтун огу — күрүнениң аныяк Чааны

Б.Гантогтох оларның чылгы малы муң-муң деп дыннаан мен.

Бичии шаамда аалдар бе сүдүндөн хымыс кылыр. Моолда ол чаңыл амгы үеде чедир кадагалаттынып арткан болгаш, ында өкпе аарыи кончуг ховар.

Мээң билирим болза, ТАР-ның мөгези Дарыжык Кара-Бады огу чылгылыг чорду. Амгы үеде Эрзинде Сергей Ынаалай чылгылыг. Геннадий Монгуш Каа-Хемде чылгы малдап чор.

Көшкүн чоннарның Наадымын бодум хуумда деткиир-дир мен. Чүгле ону чоннар аразынга эки суртаалдаар, дүрүмнерин чаартып сайзырадыр болза эки. Эрткен чүс чылдың ортаа үезинде автономнуг республика Наадымынга Ак-Довурактың даг-дүгү комбинатының ажилчыны Владимир Крипан бо-ла хүрежи чорду. Бир чылын мырыңай үжүрлөшкен кижизидикчи. Ынчан стадион долу аарыкчылар, оң иштинде орус хамаатылар, ол дээш дыка-ла аарып турган чүве. Байдал ындыг, сонурганчыг болгаш чүгле хөй көрүкчүлүгү болу берзе, көшкүн чоннарның национал хүрежи олимпийжи спортчу хевир болу бээриниң аргазы бар.

Серге ОНДАР.

Кызыл хоорай.

Сактышкын

ТЫВАГА ХОСТУГ ХҮРЕШТИҢ ЭГЕ САЙЗЫРАЛЫ

— Хүреш дээрге күштүг-шыырак кижилерниң оюну-дур. Ол буяныг, чаагай, эриг сеткилди оттурар. Тывалар шаг-шаандан бээр хүрежи келген. Ындыг болзажок хостуг хүреш ам-даа чалыи.

Бистиң республикага ону хөгжүдеринге көскү үлүүн кириген Павел Михайлович Петров биле Изайл Хусанович Хасанов ышкаш кайгамчык кижилерни адаары артык эвес боор. Оларның-биле кады улустун ынчан шоолуг-ла билбези турган хүрештерге ачыр-дачыр тутчур дээш, бежен чылдарда хевис кырынга турупкан бистиң оолдары-биле канчап адап, сагынмас бис. Ол дээрге Ойдул Бартан, Калгажык Шактаржык, Николай Бумба, Каадыр-оол Билдей, Дандар-оол Долзатмаа, Юрий Комиссаров, Виктор Винников, Сергей Седен-оол дээш, өскелер-даа-дыр...

Хостуг хүрешке баштайгы мастерлеривис болган Өргелээр Ондар, Федор Ондар, Болат-оол Чопкек, Михаил Оюн, Александр Шойдук, Алексей Сандан оларга өөрүп четтиргенивистиң чылыг сестерин сөглээривиске, бисти деткивес кижилер кайын турар. Олар болгаш оларның өске-даа мастер эш-өөрү Эвилел чергелиг маргылдааларга республикавыстың ат-алдарын камгалап келдилер — деп, Тыва Республиканың Хүреш федерациязының даргазы Шулуу Даваевич Куулар бодунун үезинде чугаалап чораан.

Павел Михайлович Петров Тывага, улам тодаргайлаарга, амгы ПУ-1-ге, классиктиг хүрешти непереткен, республикага оң «ада-зы» болган.

Исайл Хусанович Хасанов хостуг хүрешке Тывага келген баштайгы ССРЭ-ниң спорт мастери болур. Боду татар сөөктүг кижизидикчи. Изайл Хусанович маргылдааларга судьялай бергенде, эрес-кашпагайы дам баар, тар залга чыгып келген хостуг хүрештин аарыкчыларының аразында кыс уругларны мурнуку одуруге эрттирер, хос олуттарга саададып каар чаңчылдыг кижизидикчи.

Эрткен чүс чылдың 60 чылдарының ортаа үезинде Биче-оол

Тываның национал музейинде спортчу делгелдеде хостуг хүрешке тураскааткан тускай стенд.

Моңгул-оол биле Владимир Биче-оол Шагаан-Арыга бир катап хостуг хүрештин аргаларын улуска көргүзүп, тренировка үезинде херек кылдыр ажыглаар акробатиктиг мергежилгелерни кылып, аразында хүрешкенер-даа.

Ынчан амгы ышкаш тускайлаан хүреш залы, хүрежи чадыг хевистер турбаан. Школаның бир даялганын хостааш, интернаттын өөреникчилери дөжөнип удуур кудус-матрацтарын шала кырынга чадыптар чүве.

Биче-оол Моңгул-оол спортчу амыдыралын чогуу-на боктан эгелээн. Ону шеригге өөренип алган. Чоорту хостуг хүрешке шилчип, аңаа шылгаар эгелээн. Биче-оол Кыргысович сөөлүндө барып тыва хүрешке ады алган эгелээн чүве. Тываның ат-сураглыг мөгелериниң аразында ол хевээр кирген.

Владимир Сумакинович Биче-оол классиктиг болгаш хостуг хүрешти Кызылдың ПУ-1-ге Павел Михайлович Петровтун удуртулгазы-биле эгелээн. Владимир Биче-оол Совет Армияның хүрээленинге шериг эрттирер тургаш, Ыраккы Чөөн чүктүн шериг округунун биригери дээш маргылдааларга 6 катап чемпионнаан. Хабаровск крайның биригери дээш маргылдаага 5 катап тиилекчи болган. Ол Хабаровск хоорайның күш-культура институтун аныяк чылдарында дооскан.

Оң соонда 10 чылдың нүүрүндө Владимир Сумакинович Тываның Хостуг хүреш федерациязының даргазының оралакчызы болуп ажилдаан. Тыва спортту хөгжүдөр, пропагандалаар болгаш тайылбырлаар талазы-биле аңаа деңнежир кижизидикчи.

Ойдул Ондарович Бартан — хи-

мия эртемнериниң кандидады, хостуг хүрешке 1-ги разрядчы, Москва хоорайның чемпиону.

Калгажык Ондарович Шактаржык, география эртемнериниң кандидады, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат мөге болган.

Николай Кыргысович Бумба, хостуг хүрешке делегейниң 6 дакпыр чемпиону, Дагестан чурттуг Али Алиев-биле хевис кырынга бир катап ачыр-дачыр тудушкан тыва мөге болур. Николай Махачкала хоорайга, Али Алиевтиң төрөөн черинге, чемпион ат дээш оң-биле түннел салыгда хүрежи бээр, аарыкчылар «Бумба» дивейн, «Бомба-бомба!» деп аарып турганнар дээр. Ынчан ол алдарлыг Алиевти ойнап алыр аргалыг турган, ынчалза-даа Кавказ чурттуг чонунун от-көс дег изин билер болгаш, ийги черни ээлээн. Түннелинде Алиев Николай Бумбаны аэропортка чедир үдээш, найыралдың куспактажышкыны-биле байырлашкан.

Каадыр-оол Билдей, Дандар-оол Долзатмаа кайызы-даа Оожум океанның Шериг-Далай флорунга шериг хүлээлгезин эрттиргеннер, олар — хостуг хүрешке флоттун чемпионнары. Сөөлүндө мырыңай спорт мастериниң нормазын күүседипкен тургаш, хулиганнар-биле демисешкеш, ССРЭ-ниң спорт мастери аттарын казыткан дээр.

Александр Туматович Шойдук Хабаровскиниң күш-культура институтунга өөренип тургаш, делегейнин студентилер аразында Болгарияга эрткен Универсиада-72-ге хостуг хүрешке ССРЭ-ниң студентилерин төлээлеп киришкеш, хүлер медалды чаалап алган баштайгы тыва мөге болур.

Тывадан үнмөй ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидаттар болган студентилер Байлан-оол Монгушту, Момбужай Ондарны база маңаа сактып бижири ужурулгус бис.

Өргелээр Чувүрекович Ондар, педагогика эртемнериниң кандидады, тыва спорттун хоочуну кижизидикчи. Ол Москваның Н.К.Крупская аттыг күрүнениң педагогика институ-

дунун шагда-ла аспирантуразын дооскан.

Өргелээр Чувүрековичиниң улуг спортче кокапы Кызылдың школа-интернадындан, №2 ортумак школадан эгелээн. Ол 1966 чылда Кызылда күрүнениң педагогика институтунун биология-химия факультетинче өөренип кирген. Чогууна ол үеде хүрежи эгелээш, хостуг хүрешке сонургалдыгларны бодунга хаара туткан. Ынчан республикага чүгле үш-ле хүрежи хевистер: №3 профессионал-техниктиг училищеге, көдээ ажил-агый техникумунга болгаш республиканың спортчу эвилелиниң тар залына турган.

Өргелээр Ондар боду секцияны эрттирбишаан, 57 кг-ге хүрежи, республиканың чыынды командазының составында турган. Ынчан хүрештин чажыттарына оларны спорт мастеринге кандидаттар Владимир Чыдыг-оол болгаш Николай Бумба эки-ле өөреткен. Өргелээр ол үеде Саян артында хүрежи чоруткаш, шаңналдыг черни ап, дүк материалдыг спортчу костюм-биле шаңнатканын сактыдыр мен. Ө.Ч.Ондар ол үеде Тывага чаңгыс-даа спорт мастери чок турда, Якутияга 56 спорт мастери турганын дыка-ла хараадап чугаалаар кижизидикчи. Хоочун башкы, эртемден бо хүннерде хостуг болгаш самбо хүрештерге ССРЭ-ниң спорт мастери бидик аттарлыг, Тываның күрүне университетинде проректор, ол республиканың школаларында чүгле башкы кадрларны белеткээр-биле кызыгаарланмай, спортзалдарга бо-ла келгеш, студентилерниң хүрешке хандыкшылын оттуруп чоруур.

Хостуг хүреш бежен чылдар бурунгаар Тывага эгелээш, бо хүннерге чедир канчаар сайзырал келгенин кара-биле көрүп, холу-биле тудуп чораан Өргелээр Чувүрекович хөйүн-ле билер.

Бо дээрге мээң, хүрешке ынак чаңгыс кижиниң, кыска сактышкыны-дыр...

Хүлер-оол ЧАМЗЫ.

Таңды кожуун.

БАШ КЫДАН УДУРТУКЧУГА ЧЕТКЕН

1936 чылдың дөрт айның төнчүзүндө Бии-Хемнің Хадың девискээринге чурттап чораан малчын, тараачын хөй ажы-төлдүг арат Маспык-оолдун өгбүлезинге оол уруг төрүттүнген. Чаптанчы, эрести кайгамчык төл. Онзагай оол, онзагай... Оолдун бүдүш байдалына, даштыкы хевиринге үндезилээш, Кара-оол деп адап алганнар.

Назы-хары школага өөренип чедө бээр, төрзөн суурунга чедиги классты дооскаш, Новосибирск хоорайга садыг-кооператив техникумунче өөренип киргеш, ону 1956 чылда дооскан. Күш-ажылчы башымын Тарлаг чеди чыл школынга башкы болуп ажылдаанындан эгелзэн. Алыс черле бурунгаар көрүштүг, келир уеде чүткүлдүг болганы-биле, башкылап тура-ла, Кызылдың күрүненин педагогика институтунга бот-өөредилге-биле өөренип тургаш, ону 1963 чылда дооскаш, дээди эртемниг башкы болган.

Кара-оол Андреевич Маспык-оол Тарлагның чеди чыл школынга беш чыл ажылдап турда, районунуң күүсекчи комитеди, ооң өөредилге килдизи аныяк башкының чонунуң ажы-төлүн эртем-билиге өөредип, чараш-чаагай аажы-чаңчылдарга, ада-мезинге, чонунга, төрзөн чуртунга ынак болгаш бердинген болурунга кижизидер талазы-биле эртем-билиин доктаамал бедидип ап чоруурун база башкы ажылынга арга-дуржулганын хун бүрүдө немежи, улам байып турарын өөренип көргеш, ону 1960 чылдың октябрь айда ола кожунунуң Суш суурга сес чыл школының директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызынга ажылдаары-биле чоруткан. Аныяк башкы ол ажылга беш чыл ажылдаан. 1965 чылдың июнь айда Тыва АССР-ниң Өөредилге яамызынга Кара-оол Андреевич Маспык-оолду келдирип эккелгеш, Каа-Хем кожунунуң төвү Сарыг-Сеп суурда ортумак школының директорунга ажылдаарын сүмелзэн. Чаа чер, өске эрге-дужаал, танывазы коллектив! Тыва улустун чугаалаары ышкаш аныяк башкының езулуг-ла «эр-кызы» маңаа көстүп келген. 1965-66 өөредилге чылынын түнелдери-биле Сарыг-Сеп ортумак школына чүгле кожунга эвес, республикага мурнакчыларның одуруунче кирип келген.

Кара-оол Андреевичиниң удуртуп-баштаар ажылдарга эптиин, улуг-бичии кижилер-биле, чон-биле чугаалажып билирин үстүкү органнар билип, эскерип турган. Хенертен 1966 чылдың август айда СЭКП обкомунче ону келдирипкен. Чедирип, Салчак Калбакхөрекович ону хүлүмзүрүг-биле уткуп алгаш, школының ажыл-амыдыралының дугайын каксы айтырып ора:

— Силерни Каа-Хемнің комсомол райкомунуң бирги секретарынага ажылдаары-биле сүмектирер бодалдыг тур бис — деп бо-ла.

Бо ужуражылганы сактып, меңээ чугаалап ора, Кара-оол Андреевич мынча дээр болду:

— Мындыг улуг дарга-биле ужуражып, чугаалажып ора, ооң чугаазындан ойталаары черле болдунмас хире болган. Ам канчаар, партия бүзүрөп турар болганда, бир эвес кожунунуң аныяктары меңээ бүзүрөп, сонгултар чүве болза, шырбаяр апаар мен ыйнаан, Салчак Калбакхөрекович — деп каш сөстү октадым.

— Ыйнаан эвес, коммунист

кижи «шыдаар мен» деп чугаалаар чор — дээш, даргам олудундан тура халып келгеш, мээң холумну дыңзы-биле аспактады.

Кара-оол Андреевич шак ынак чар бодунуң бердинген, ынак ажылы — башкы ажылындан чарлыр ужурга таварышкан.

Чедишкен эртем-билигиг, чаа үжөн хар чедип чоруур аныяк эр Тываның база бир улуг болгаш колдунда-ла орус, тыва чурттакчыларлыг кожунунуң комсомолчу аныяктарының баштыңы болу берген.

Кожунуң девискээрин дүн-хүн чок кезип тургаш, бүгү-ле малчын бригадаларның, сүт-бараан фермаларының, хову турлагларының, школаларның, культура төптериниң болгаш суурларның ажыл-амыдыралы-биле таныжып апкан. Ажылдың кайда эки чоруп турары,

Кижилер болгаш чылдар

кайда аскап турары билдине берген. Шак-ла ынчаар чер бүрүзүңге ажыл чаазы-биле чоруп эгелзэн. Комсомолчу аныяктарның звенолары, бригадалары кожунуң девискээринге чаа езу-биле бедик тура-сорукут ажылдап эгелзэн.

2001 чылда Тываны дөртөн ажыг чылдарда уштап-баштап келгеш, Күрүне шанналының эдилекчизи, Социалист Күш-ажылдың Маадыры, чогаалчы, шылгараңгай күрүне ажылдакчызы Салчак Калбакхөрекович Токаның чүс харлаанынга уткуштур Кара-оол Андреевичиниң «Шын» солунга «Уттундурбас ужуражылгалар» деп эгелиг, улуг хем-чээлдиг сактышкын материалы үнгөн чүве. Ол чүүлду улуг сонургал-биле катап-катап номчаан болгаш ам-даа утпаан мен. Бижикчи ол чүүлүндө бо улуг дарганы бир дугаар көргөніндан эгелзээш, ооң үезинде партия, совет органнарга эрге-дужаалдың адаандан үстүңге чедир депшип ажылдап чораанын онзагай кылдыр бижээнин номчуп ора, ол ужуражылгалар-биле кады «чурттай» бээр болган мен. Удуртукчу кижиниң омур-хевирин, аажы-чаңын, эрге-дужаал ээлзэн даргалар-биле каяа, каяа таварышканды каныг дыл-биле чугаалажырын безин коңчуг-ла шын бижээни чорду. Ол чүүлду номчуп ора, Салчак Калбакхөрековичиниң чон аразына кирип келгенде оюн-баштак, каткы-иткилик чугаазы, омур-хевир ол дарганы эки билер кижиниң караанга чуртунуп келир чүве-ле болгай. Ынчангаш Кара-оол Андреевичиниң бо сактышкыны бичии-даа мактаашкын, хөөредиг чокка бижип каанын дыкала үнелзэн мен. Ол үеде ук материалды парлаан «Шынның» номерлерин (каш-даа номерге үнгөн чүве) оя кескилеп алгаш, үргүлчү ажылаар саазын-бижиктер суккан папкага суп алгаш, ужурашкан эш-өөрүмгө көргүзүп, сонургадып, эледи-ле «эдилзэн» мен. Бо чүүлду чүге бижий берген мен? Ооң кол чылдагааны бо: мээң бо шорбалап орамым бичии чүүлүмнүң кол маадыры. Кара-оол Андреевич Маспык-оолдун удуртуп-баштаар

ажылдарга салым-чаянныг болганын, эртем-билиин, культуразының бедиин чугаалаксаан күзелмидир ийин. Шынап-ла, «Уттундурбас ужуражылгаларда» ону бижээн авторунуң-даа, ол чүүлдун кол маадыры — Тываның алдарлыг оолдарының бирээзи Салчак Калбакхөрекович Токаның омур-хевирин коңчуг шын, тода чуртунганын, бодум хуумда, аажок үнелээр чордум.

Каа-Хем кожунуң аныяктарын коммунист езу-чаңчылдарга өөредип, чурттаарынче эдерип, кийгырып, оларның баштыңы болуп эрес-шудургу ажылдап турарын ол үеде партия, совет органнар эскерип көргөш, аныяк дарганы аныяктар ажылындан партияның район комитетиниң агитация-пропаганда килдизиниң эргелекчизи эрге-дужаалга депшиткен.

Эртем-билини шыырак, орус, тыва дылдарга арыг чугаалаар, бурунгаар көрүштүг, даартагы хүнче чүткүлдүг, быжыг сагылга-чурумун аныяк коммунист бо ажылга база-ла үр болбаан, дөңгүп-ле бир чыл болган. База катап С.К.Тока-

биле ужуражылга база катап-ла СЭКП обкомунуң бюро кежигүннериниң мурнунга «байысаалга». Ол 1968 чылдың ноябрь ай. Бо удаада Кара-оол Андреевич Танды кожунуң партия райкомунуң ийги секретары болу берген. Кара-оол Андреевич ол чаа даалганы, кожунуң ийги удуртукчузунуң эрге-дужаалын төлөтпү-биле ээлзээш, бир чыл болуп чорда база-ла өске районче, чаа эрге-дужаалче ону шилчиткен. 1969 чылдың ноябрьда ол Улуг-Хем кожунуң күүсекчи комитетиниң даргазы болу берген. Ынчан Улуг-Хем биле Чаа-Хөл чаңгыс кожун кылдыр каткыга берген турган. Чогум-на бо үелерде Чаа-Хөл далайың тытып, суг хөөлбээниң тургустунуп турганы ол-ла болгай. Катчы берген ийи кожуннарның девискээринден Шагаан-Арыг хоорайны, мурнунда Чаа-Хөл кожунуң төвү турган Чаа-Хөл суурну болгаш элзэн каш чурттакчылыг суурлары далай деннели четпес бедик черлерге көжүрер ажылдар кидин түлүк эгелзэн турган. Элбек дүжүтү берип турган чүс-чүс га тарылга шөлдери, одалар далай дүвүнчө «дүлдүне» берген. Тус черниң хоочун чурттакчылары өскөн-төрзөн эргим чериниң далай адаанче мөңгези-биле кире бээрин бодап, сактып келирге, ыглаксанчыг-даа. Шынап-ла, эвээш эвес улуг назылыглар эрткен үезин, эргим черин бодап келгеш, ыы-сызын төп, ыглашканнары-даа хөй. А чамдыкта чаа далай Чаа-Хөл чалгы бээрин бодап кээрге, чоргааранчыг-даа... Шак мындыг берге үеде чон-биле ажылдаары, чонну угадып, мээмедерелинге кирип суртаары. Шын орукче эдериңиң доң берге болган дээрзин Кара-оол Андреевич сактып чугаалап ора кижилер болду.

Ийе, чогум-на ынчан 1969 чылдың ноябрь айдан 1973 чылдың январь айга чедир Кара-оол Андреевич Маспык-оол Улуг-Хем кожунуң күүсекчи комитетиниң удуртукчу болуп келген. Чаа Чаа-Хөл суур-даа, чаа Шагаан-Арыг хоорай-даа чаңгыс өргөн турбаан

чалбак, дески шөлдөргө шак-ла ынчан туттунуп эгелзэн. Ажыл дээрке хайнышкынныг-ла, чай-кыш-даа, дыштаныр, байырлал хүннери-даа дивейн ажылдап турган.

— 1973 чылдың январь 17-ниң хүнү. Ол хүннү кажан-даа утпас мен ийин. Дүш чоккушуп орда, хенертен кабинетим эжи ажиттына берген, көрүптеримге, Салчак Калбакхөрекович бо кирип олур. Кайгай-ла берген мен. Мээң-биле мендилешкеш, чазык-чаагай аажы-чаңы-биле районда бөгүңү байдалды айтырып чоруй: «Мен-даа кадр айтырының дугайында чоруткучор мен» — деп бо-ла. Тока дарга-биле бо ужуражылганы дыка-ла онзаалап чугаалаар кижилер болду.

Чугаа кыска болгаш дорт, тода болган. Кара-оол Андреевич Маспык-оолду Улуг-Хемнің партия райкомунуң бирги секретарының эрге-дужаалынага ажылдаарының дугайында чугаа болган. Эртенде СЭКП райкомунуң ээлчег чок пленумун чылдырыпкан. Пленумга С.К.Тока дарга партия райкомунуң бирги секретарының эрге-дужаалынага К.А.Маспык-оолдун кандидатурасын сүмелзэрге, райком кежигүннери чаңгыс үн-биле деткээш. Бо хире улуг ажыл-агый хайнып турган кожунуң бирги удуртукчу болуп ажылдаарына он чыл дээрке амыр эвес үе-дир! Ол үениң негелдели, харысгалы кайы хире турган ийик! Ону чүгле ол чылдарда экинче чүктөп эрткен кижилер бөгүндө сактып чоруур.

1983 чылдың эгези. Чаа чыл байырлалы эрткен соонда, Кара-оол Андреевичини СЭКП обкомунче келдирипкен. Бо удаада ону обкомунуң бирги секретары Григорий Чоодуевич Ширшин хүлээп алган. Чугаа база-ла өске ажылче, бедик албан-дужаалче шилчилге дугайында болган. Бо удаада Кара-оол Андреевич Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң даргазын оралакчызы, а бир чыл эрткенде, бирги оралакчызынага ажылдаан.

1992 чылдың декабрьда Кара-оол Андреевич бодунуң өскөн-төрзөн чери — Бии-Хемнің чонубиле ажылдаар-дыр деп шийтирпирин хүлээп алгаш, кожуну чагыргазының даргазының эрге-дужаалынче кордап турган беш кандидаттарның аразына киришкеш, «деңзи караан» талыйты-ла чая басып, тилекчи болган. Төрзөн черинде, төрел чонунуң аразында он-он чылдар эрткен соонда, эглип келгени бо. 1990 чылдардан соңгааргы үелер чүгле Тывага эвес, бүгү Россияга «экономиктиг реформа» дээр коңчуг берге чылдар турганын ол үени чурттап эрткен чон утпаан. Ийе, чогум-на ол берге үени Кара-оол Андреевич Бии-Хемнің чонубиле беш чылда чүктөп эрткен. 1998 чылдың апрель айда чагырга даргаларының ээлчеглиг сонгулдазы болган. Хоойлу езугаар Кара-оол Андреевич ол сонгулдада ажылындан халашкан.

2002 чылдың август айга чедир Тыва Республиканың Чазак Аппаратының башкарыкчы специализи болуп ажылдааш, аныяк кадрларга бодунуң чыгып мөөңнеттинген арга-дуржулганын харам чокка дамчыдып берген. 2002 чылдың август айда республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазына сонгуткаш, бо хүннерге чедир ол хүлээлгезин күүсетпешаан.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

Кызыл хоорай.

Чай болгаш уруглар

Бо чайын Улуг-Хем кожунуң Чааты сумузунга школа чанының чайгы дыштанылга лагеринге мээң 4 уйнуктарым ийи ээлчегде улаштыр чайлаан.

МАГА ХАНДЫР ДЫШТАНГАН

Уран-Сай Сиилинмаа, Бора-Шээлей Донгак, Алекмаа Базыр-Шивит, Ай-Херел Базыр-Шивит мага хандыр дыштангаш келдилер. Чүгле дыштанып эвес, а күш-дамырын сайзырадып, дадыгып, хүрежи, харын-даа килин немепкен болдулар. Аш-чем-биле хандырылганы хөлчөк эки болган. Хүннүң-не ногаа, чимис аймаан — коңчуг улуг яблуктар, апельсинер, бананнарны чип турганнар чорду. Конфета-чигирни база хүннүң-не үлөп бээр.

Мен бодум лагерьни барып сонургап көрүп чордум. Иштики-даштыкы дерилгези чылдың-на улам экижи орамын эскердим. Ылангыя уругларның дыштаныр өрээлин уран-шевер, тывыңгыры-биле кылганы онзагай. Ойнаар өрээлде янзы-бүрү чымчак ойнаарактар, бөмбүктөр эмгежок. Эмчи Аржаана Александровна бодунуң өрээлин база дыка онза кылдыр дерип, каастап алган. Хөй-ле эмнерни шкафта тускайлааш, даңзылап каан. Уругларны деңзилеп, узунун хемчээп, янзы-бүрү херекселдер-биле хынаан турар.

Чайгы үеде уругларның дыштанылганын чылдың-на арга-дуржулганы байлак башкы Зинаида Александровна Эртине баштап турар. Эгелзэнин эчизинге чедирп чаңчыккан, хөй янзы талантылыг, оюн-баштак башкы деп билип чоруур мен. Кижизидикчи башкылар Саяна Уйнукай, Салбак Кызыл-оол, Надежда Натпий-оол уругларның сонургалы, хүндүткелин чаалап алган башкылар. Оюн-тоглаа, викторина, мөөрейлерни олар эртирип турар. Чурук, танцы бөлгүмүн, саазын-биле ажылдаар бөлгүмнер уругларның сонургалын болдурган. Саазын-биле ажылдаарына Салбак Март-ооловна Кызыл-оол өөредип турар. Оглум Ай-Херел кандыг-даа дүрзүлери хачы, хырба чокка сып тургаш кылыптар кылдыр өөренип алганын магададым. Чурук бөлгүмүн удуртуп турар башкызы Саяна Уйнукайны база уруглар аажок мактаар. «Баштак, каттырынчыг, солун» башкывыс дээр. Уруум Уран-Сай лагерьниң бичии, чараш даңгыназы болуп, «Мисс лагерь» атты алган. Оглум Ай-Херел өске мөөрейге киришкеш, ийги черни алган.

Чайгы үеде уруглар чаңгыс иениң төлдери дег, эп-найыралдыг дыштанып чайлааны өөрүнчүг. Чаңып келгеш, кандыг оюннар ойнап турганын уруглар мурнун былаажып чугаалап келдилер. Чай боорга-ла, мындыг лагерьлер үзүктел чок ажылдаарын күзээр-дир мен. Оларның чайгы дыштанылганын бедик денелге организастан башкыларга өөрүп четтиргенивисти солун арнын дамчыштыр илереттис.

Сиилинмаа УЙНУК,

күш-ажылдың хоочуну.

Чааты суур.

ХОРУГДАЛДА УЛУСТУҢ БАЙДАЛЫН ХЫНААРЫ-БИЛЕ

Тывада чаа хөй-ниити организация тургустунган дугайында «Шын» солунга моон мурнунда парлаан турган. Ол дээрже «Хоругдал черлеринде турар улустуң эргелерин камгалаар талазы-биле хөй-ниити хыналдазын боттандыра Тыва Республиканың хөй-ниити хайгаарал комиссиязы»-дыр. Ооң даргазында Тываның билдингир спортчузу, тыва кикбоксингиниң улуг тренери Семен Дажы-Серенович Монгуш соңгуткан. Ол комиссияның ажылының дугайында интервьюну парладывыс.

Корр: Семен Дажы-Серенович, силерниң удуртуп турар хөй-ниити комиссияларның ажылының ужуру-утказын помчукчуларга тайылбырлап берип көрүңер.

Хары: Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Медведевтин ат салганы 2008 чылдың июнь 10-да 76 дугаарлыг «Хоругдал черлеринде турар улустуң эргелерин хынаар хөй-ниити контролюн дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр тургустунган. Бо комиссияда 5 кижиле ажылдап турар бис. Мени оон даргазынга сонгаан, оралакчы Вячеслав Самдар-оолович Сат – Улуг Хуралдың Төлөөлекчилер палатасының депутаты, секретары Алефтина Апельевна Шивит-оол – эмчи.

Комиссияның ажылының кол утказы мындыг. Россия демократтыг чурт болганда, хоругдалда улус Европада-биле демей кижизиг байдалдыг турар ужуру. Ынчангаш бистер түр болгаш доктаамал хоругдал черлеринде: туткаш тодардыр черлерде – приемник-распределительдерде, шаанда КПЗ деп турганымыс ам түр үеде тутар черлерде, СИЗО-да – истелге үезинде тутар черлерде, кара-башыңарда, колония-лагерьлерде улустарның турар байдалдарын, хандырылганын – шуптузун хынап көөр ужуру бис. Чижек-биле алырга, хоругдаткан кижиге 4 кв. м шөл

онаажыр ужуру. Ол негелде күүсеттинип турар бе? Оларны чемгерип турар ажы-чеми кандыгы, кадыкшылын кайы хире хайгаарап турарыл дээш, оон-даа өске айтырылглар хөй. Шагдаа ажылдакчылары оларга хол дээп турар бе? дээн чижектиг чүүлдерни бо комиссия хынаар эргелиг. Бистер хыналданың түңнелдерин РФ-тин Хөй-ниити палатасынче дамчыдар бис.

Корр: Моон мурнунда Россияга, Тывага-даа туруп көрбээн комиссия-дыр. Баш удур өөредилге эртер турган боор аа.

Хары: Мындыг хөй-ниити комиссиязы моон мурнунда туруп көрбээн болганда, билдинмес чүүлдер хөй. Ынчангаш май 27-30 хүннеринде Кемерово хоорайга тускай семинарга киришкеш келдвис. Аңаа Сибирь Федералдыг округтун бистер дег комиссия кежигүннери-биле кады кылып ажылымыска хамаарыштыр хөй чүүлдерни өөредивис. Өөренип алган биливисти амыдырал-биле холбаары-биле улаштыр Топки хоорайда улуг улустуң колониязынга, Верхотомка хоорайда Ф.Дзержинский аттыг бичии уругларның колониязынга кирип чордувус. Топки хоорайда улуг улустуң колониязында байдал эки чорду. Херектенер чогуур шөлдүг, ийи каът, ак-чоорган-биле эткен

оруннарлыг, чунар черлиг, туаледи аңгы. Шупту чүве негелдеге дүгүп турар. Верхотомка хоорайда назы четпээннер колониязынга улаштыр четтивис. Мында негелде хажы-дышкыннары каракка көскү: 134 назы-четпээннерде чүгле 36 дышчуурлар бар болду. Күш-культура башкызы херээжен кижини көөрүмге, даштыкы хевири спортчу хире эвес. Бичии оолдарның кайы хире маңнаарын айтырарымга, хары бербеди. Анаа башкы эртемниг кижини күш-культура башкызы кылып каан, бо база-ла негелдеге дүүшпес. Шаг мындыг янзылыг колонияларга баштайгы херек кырында хыналдаларны кылып өөредивис.

Корр: Ам ол биливисти херек кырында боттандыраар силер бе?

Хары: Бо чыл төнчүзүнге чедир ажыл планын бадылап алдымыс. Айда бир катап хоругдаткан черлерде чыдар улустарның байдалын хынаар бис. Бистер чүгле Кызылда эвес, кожууннарда түр када азы узун хуусаада хоругдаткан улустарның байдалын база хынаар бис. Бо хыналда-биле чергелештир республиканың чурттакчыларының хомудалдарын, билдиришкиннерин хүлээп ап эгеледивис. Кым-бир кижиле хоругдалга турар улустунга хамаарыштыр: ажы-төлүңге, дөргүл-төрелиңге азы эш-өөрүңге хоойлуга дүүшпес чүүлдер кылып турар хомудалдыг болза, Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда 56 дугаар бажында турар хоорайның кол почтазында 178 дугаар хааржакче чагаазын, билдиришкинин суп кагзын. Бис оон чагааларны алгаш, ону сайгарып, хемчазан алгаш харызын албан бээр бис.

Интервьюну Чазак Даргазының парлалга албанының ажылдакчызы М.ХОВАЛЫГ кылган.

Республиканың прокуратуразында

ЭМНЕР ӨРТЕКТЕРИН ХЫНААН

Тыва Республиканың прокуратуразы эмнер аймаан мөөңү-биле сөөртүп эккеп турарларның оларны садарының өртээниң адырында хоойлужудулганы сагып келгенин хынаан.

Тыва Республиканың прокуратура органны республиканың Иштики херектер яамызынын, Россияның Монополияга удур федералдыг албанының болгаш Россияның Кадык камгала хайгааралының Тыва Республика талазы-биле эргелелдеринин ажылдакчыларының киржилгези-биле эм аймаан мөөңү-биле сөөртүп эккеп турарларның оларны садарының өртээниң адырында хоойлужудулганы сагып келгенин хынаан.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың май 28-те хүлээп алганы №295 доктаалында чурттакчы чоннуң кадыын экижидеринге дузалаар эргежок чугула эмнер даңзында кирген эмнер аймааның өртектеринге мөөңүп садарының немелде өртөөн 15 хууга док-

тааткан. Бо эмнерниң мөөңүп садарының өртөөнге Кызыл хоорайда 30 хууну, муниципалдыг тургузугларның өскө девискээрлеринде 40 хууну немээни илерээн.

Амгы үеде республикада ийи организация эмнер аймаан мөөңүп садары-биле ажылдап турар. Ооң бирээзи «Республиканың мөөңү-биле садар аптека баазасы» Тыва Республиканың каттышкан күрүне бүдүрүлгези эмнер аймаан мөөңүп садарынга немелде өртектерни үндезин чок черге өстүрбейн турары илерээн. Өскези — «Стрела» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилел. Ооң кирген болгаш чарыгдан чамдык документилерин хынап көөргө, ийи эмге мөөңүп садарының немелде өртөөн улгаттырган болган.

Сүт-Хөл кожууннуң, Кызыл хоорайның прокурорлары чурттакчы чоннуң кадыын экижидеринге дузалаар эргежок чугула эмнер аймаан мөөңүп садарынга немелде өртектерни өстүрүп турарының факт-барымдааларын илереткен. Суг-Аксы суурнуң Чогаалчылар кудумчузунда «Оргадай» аптека пунктузун хынап көөргө, мөөңүп садар эмнерниң немелде өртектерин өстүрүп турар болган, оларга анальгин, бифидумбактерин, эссенциал хамааржыр.

Экономика адырында кехерек үүлгедиишкенинге удур демисел чорудар талазы-биле ведомстволар аразында ажылчын бөлүү мөөңүп садар организацияларның удуртукчуларыга саң-хөө кризисиниң үезинде эмнер аймааның өртөөн үндезин чокка өстүрерин болдурбас хемчеглерни алырын сүмөлээн.

Лилиана ДОНГАК,
Тыва Республиканың прокуратуразының килдис прокурору.

2009 чылдың сентябрь 11-12-де

Бай-Хаак суурнуң (Верхнее-Никольское 1909-2009) 100 харлаанын эрттирер.

Бо суурга төрүттүнген, ажылдап-чурттап турганның, суурувустуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үлүг-хуузуң кирип чорааннарың юбилейлиг байырлалче чаладывыс.

Айтырыңар, харылап берээл?

КӨСКҮ БЕРГЕДЭЭШКИННЕР ТУРБАС

Саян-Шушенск ГЭС-ке болган озал-ондактын соонда Тываның электри хандырылганы канчалдыр чоруп турарыл? Бо айтырыг дыка хөй кижилерни дүвүредип турар, ынчангаш аңаа харыны «Тыва-энергосбыт» ААН-ниң чиңгине директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Анатолий Бушуевтен дилээривиске, мынча дээн:

— Тываның чурттакчыларынга электри хандырылганың талазы-биле кызыгаарлаашкын, улуг электри күжү ажылгаар бүдүрүлгелерден аңгыда, улуг болбас. Ол бүдүрүлгелер ажылын камналгалыг хүн чурумунче шилчидер. Ол энергия системаның эң чүдүрлүр үезинге хамаарыңар.

Өрелиг кижилерниң чөпшээрел чок электри шугумунга коштунганының айтыры чиди-биле тургус-

тунар. «Тываэнергосбыт» ААН электри хандырылгычыларын чүгле төлөп каан электри күженишкениниң хемчээли дээш электри хандырылганын алыр болганда, өрелерни чок кылыр чугула айтырыг болуп турар. Ынчангаш энергетиктер, чурттакчы чон болгаш эрге-чагырга электри хандырылганы үзүктел чок кээп турзун дээш күженишкениннеривис каттыштырап ужуру бис.

СОЦИАЛ КАМГАЛАЛЫ КОШКАК ӨГ-БҮЛЕЛЕРГЕ

Чаа өөредилге чылында школа назылыг уруглар шупту школага кирген турзун дээш Кызыл хоорайның Өөредилге талазы-биле департаментинин ажылдакчылары чединмес, социал камгалалы кошкак өг-бүлелеринин уругларыга өөредилге херекселдери, номнар болгаш идик-хеп-биле дуза көргүзөр сорулгалыг акцияны август 22-де үш дугаар эрттирген.

Найысылалдың «Строитель» болгаш «Енисей» культура бажыңнарынга деткиччилерниң, хууда сайгарлыкчыларның болгаш албан черлеринин дузазы-биле чыгынган дузаламчыны тускай тургустунган даңгыда өг-бүлелерге үлээн. Уруглар болгаш ада-иелер өөрүп четтиргенин илереткен.

Бистиң корр.

СТОЛ ТЕННИЗИНГЕ МАРГЫЛДАА ЭРТЕР

Бо айның төнчүзүнде, август 28-29 хүннеринде, 12.00 шакта Кызылда «Субедей» спорткомплекске кончуг солун маргылдаа эртер.

Ол дээрже стол теннининге Тыва АССР-ниң каш дакпыр чемпиону, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Анатолий Серенниң кубогу дээш республиканың эр болгаш херээжен спортчуларының ортузунга хууда бирги чер дээш маргылдаа-дыр.

Спорттун хоочуну А.Серен — Тывага стол теннининиң сайзыралы дээш доктаамал ажылдап чоруур кижилерниң бирээзи. Ол аныяк чылдарында-ла республиканың стол теннининге федерацияны тургускаш, хөй чылдарда удуртуп чораан. Хоочун спортчу болгаш политиктиг бо ажылдакчы оон кубогу дээш эртер маргылдаага республиканың шыырак ойнакчылары идепкейлиг киржир дээрзинге идегеп турар.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол, ТР-ниң Чазаның Аппарады республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының хоочуну, Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазының амыдырал хандырылга талазы-биле оралакчызы

Виктор Маадыевич СЕГБЕНИН

хенертен мөчээни-биле холбаштыр оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылалды илередип тур

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru (shyn@tuvu.ru).

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлөтүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7860. Чагыр 94. Номери парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.